

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIV-ik évf.

Május—Junius 1889.

3-ik füzet.

ADALÉKOK AZ IMÁDSÁG TÖRTÉNELMÉHEZ.

(Vége.)

A magyarok pogánykori hitképzeteiről keveset tudunk. Theophylactus Simocatta, VII. százbeli görög író, nemcsak a magyarok, de más velök fajrokon népek vallásáról ezeket mondja: „A törökök felettebb tisztelik a tüzet, a levegőt és a vizet, hymnusokat intéznek a földhöz. De valósággal csak az egy Istent imádják s neki hajolnak meg, ki az eget és földet teremtette.“¹⁾ A magyarok a fölényt, az ég és föld teremtőjét már a pogánykorban is Istennek nevezték, mely nevet Vámbéry minden eddigelé nyilvánított ellenkező nézet mellett is a persából kölcsönzöttnek, vagyis a parsi vallás iz dan jez dan szavával azonosnak tart (zendül yazata). A magyar nép különös nemzeti Istenét „Magyarok Istené“-nek nevezte. A tündér szó Vámbéry szerint régebben tüngér-nek ejtetett ki, mely alak a török tingri, tengri, tangri-val egyazon, l. ö. h. v. a mongol tenggeri szót, mely a föld felett levő szellemeket jelenti. A „Természet istenasszonyának“ Barna Ferdinánd szerint a magyar ősvallásban több oly diszneve volt, melyeket aztán a keresztény vallás is átvett, mint egészen megfelelőket a „boldogságos szűz“ diszjelzőiül, ilyenek: 1. Keddasszony, 2. Kisasszony, 3. Boldogasszony, 4. Bába- 5. Szépasszony, 6. Cifra asszony, 7. Magna nox dominarum. Ezekről „Magyar Mythológiájában“ már Ipolyi Árnold bőven értekezett, a kinek e téren első felfedező érdemét Barna meleg szavakban méltányolja.²⁾ A fennebb közölt telent imában előforduló änä „anya“ szintén a „Természet Istenasszonyát“ jelenti, megfelelőleg a hellén és római mythologia Kybelé vagy Rea (Reia) Μήτηρ, vagy „Magna Mater“ elnevezésének (Μεγάλη Θεά). Régi nyelvemlékeink néhány imaszövege még a pogánykorba vezet

¹⁾ L. lib. VII, 8: τιμῶσι τοιγαροῦν οἱ Τούρκοι λίαν ἐγτόπως τὸ πῦρ, ἀέρα δὲ καὶ ὕδωρ γεραίρουσιν, ὑμνοῦσι τὴν γῆν· προσκυνοῦσι δὲ μόνως καὶ θεὸν ὀνομάζουσι τὸν πεποιηκῆτα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

²⁾ L. „Ősvallásunk Főistenei“, írta Barna Ferdinánd, a 30-dik lapon.

vissza, ezekben a kereszténység aligha tett egyéb változást, mint azt, hogy a pogány istennevek helyett Krisztus urunk, a szent szűz, a Propheták, Apostolok és szentek neveit említi meg, s e nevek kíséretében az imádságot életök és halálok tényeivel s adataival bővíti. Az a két keresztény imádság, melyet a Peer codexből némely helyek kihagyásával ide kiírok, két régi pogány ima alkalmazva, átfordítva a keresztény hitéletre, melynek pogánykori háttére a módosított, változtatott s helyenként kibővített szöveg ellenére is elég világosan meglátszik. Az első imádság a hideglelést hagyatja el, betegségekből gyógyít, a rossz szellemet úzi ki az emberből, mint a latin *ἐπιλογισμὸς* mondja: morbos curat febris sedat demonesque fugat et membra paralitica glutinat. Ez imádságban Simon Krisztus urunkhoz így könyörög: „zabadoychad megh symont menden nemő gonoztul ees ez hydeg lelestől“ stb. A másik a nyíl ellen biztosít, szövege a kihagyandók kihagyásával így hangzik:

„o nyl al'meg zent illés prophetanak hatalmanak
 myatta o nyl al'meg my wronk iesusnak hatalmanak
 myatta né yarol' en hozzam o nyl al'meg marianak zu-
 zesegenek myatta — — — — —
 — — — o nyl al'meg — — — — — o nyl al'meg —
 — — — — — o nyl al'meg — — — — —
 — — — — —
 o nyl al'meg — — — — — mennekh ees feoldnek
 ees chillagoknak myatta ees mend azoknak myatta
 kyk mennenes feoldeon vadnak az rettenetes yteleth-
 nek napyanak myatta — — — — — Amen.¹⁾

Ez ima után más hasonlók következnek, melynek egyike szintén a nyílhoz intéztetik. Ezután egy ima jön a gyilkoló fegyverek ellen, melynek kezdetét ide írom:

„O keth élő theoro thelancea o thew mend keozeon-
 seges fegwerek ky emberi allatoknak artatok paran-
 cholothen tewenektek hog felfele yarolyatok stb.“²⁾

A közöltem imák másodikában a régi sabaeismus tisztán előttünk áll e néhány szóban: „mennekh ees feoldnek ees chillagoknak myatta“, illet. e helyen az ég-, föld- és csillagszelle-
 mek hivatnak fel segítségül a nyíl ellen. Ez imák eredeti szövege

¹⁾ Peer Cod. 252—260.

²⁾ Peer Cod. 276.

még a šaman korszakban keletkezett s ennél fogva ősrégi, ez alakjában azonban az említettem vonatkozásokon kívül más mythologiai elemet nem tartalmaz.

A mongolok az isteni bölcsességet s az istenséget magát is *belge bilik*-nek nevezik; *tegri* az ég és föld szellemeit, istent és eget jelent. *Bilik* a törökben is *bilik*-nek hangzik s a *bilmäk* „tudni“ igéből ered, *tegri* pedig a. m. a török *tangri*, s teljesen megegyezik az altai *tegri*-vel, mely eget jelent.

A *mandsuk*, mint szertartásos könyvek mondja, régtől fogva tisztelik az eget, mint legfőbb szellemi erőt, az *abkai edsen* „ég ura“, vagy *abkai khan* „ég khánja“ név alatt, továbbá *Buddhát*, *Fo-t*, *Guvan mafa-t* (*Guvan* ős). Ezekon kívül imádják még a hegy, föld, víz szellemeit s más szellemeket, így p. o. a császárok elődeinek szellemeit. *Omosi mama* „az unokák nagyanyja“ a szerencse és boldogság nőszelleme, a kihez a *šámán* nő a csecsemők boldogságáért tartott ünnepélyes áldozáskor következő imádságot mond: „*Deli füz* jelvényű *Omosi mama*! azon és azon évben született kisedért ünnepélyesen áldozunk. *Deli füz*et állítottunk, *tarka zsineget* húztunk, *nyilat* tollaztunk és úgy *könyörgünk* neked. Az akkor és akkor született kisedet szánd meg! vedd *kegyedbe*, a *bokros szerencsét* add *halantékára*, *boldogságot* küldj mellére; ezer *boldogsággal* halmozd el; a *kilencz boldogságot* engedd megérnie; a *nyolcz boldogságot* egészítsd ki; övezd *boldogsággal*. Oh szellemek őrizzétek, ti pedig *őseinek árnyai védjétek*. *Fejét* környezétek; *szálljatok* le vállaira; *multját* földjétek el, *jövőjét* vegyétek gondotokba; *örömmel* és *jóval* tetézzétek; *araszszámra* növeszszétek; *változtassátok* a megevett ételt *izmokká*, a *mit* iszik, *velővé*; *falatját* tegyétek *izletessé*; *piros arcát* növeljétek; *adjatok* neki *hosszu kort*, *mély alapot* és *éltessétek* sokáig!“¹⁾

Az altai népekről áttérünk az árja népekre s kezdjük Indiával, a melynek árja népe a *Pamir fensikről* az indiai *Imauson* át hatolt be az *Indus* és *Ganges* folyók medenczéjébe. E nép vallástörténetének legrégebb korszaka a *védai*, a melynek irodalmi maradványait a *Védák* könyveiben birjuk. A *Rig-Veda* hymnusai leginkább e három főistenhez intéztetnek: *Agni*, *Indra* és *Soma*. A *védakorszak* árja népe hitt a halhatatlanságban, de isteneitől leginkább győzelmet kért ellenségei felett, *gazdag zsákmányt*, *gyógyulást* a betegségekből

¹⁾ L. Bálint Gábor „A *mandsuk szertartásos könyve*“ czimű értekezését (Budapesten, 1876).

és az életfentartásra szükséges anyagi javakat. A bráhma-
nizmus, melynek keletkezési idejét nem ismerjük, hitelveket és ritust állapí-
tott meg, melytől többé nem szabad eltérni; befolyása alatt a hym-
nus imádsággá lett, melynek minden szava a rendes jelentésen kívül
titokzatos értelemmel ruházott fel. Az imádság hatályossága tehát
a formula szoros megtartásától függ.¹⁾ A védai kor istenei a termé-
szeti tünemények személyesítései voltak, a bráhma-
nizmus ezek helyébe az emberhez hasonlóbb isteneket állít. Diaus vagy Diaus-
Pitar, a protomonoteizmus e főistene, a brahmanok vallásában is
nagy hatalom s a védai Varuna-t (Uranos) felejtette el. Pragâ-
pati eredetileg szintén a főistent jelentette. Surja „nap“ (l. ö. h.
v. a lat. sol szavat), majd Diaus „az ég“, majd Aditî „a tér“
fiának mondatik. A későbbi bráhma-
nizmus három főistene (trimurti):
Bráhma, Vishnu és Çiva. A nagy bráhma-
nizmus imádság így hang-
zik: Om: bhûs, bhvas, svar; a titokzatos értelmű om szó
után következő három bűvös jelentésű szó „földet“, „levegőt“ és
„éget“ jelent. Om Müller Miksa nézete szerint a va-m-ból vonatott
össze s a felolvasandó s elmondandó szent szövegek, imák elején s
végén azt jelentette, a mit a héber ׀ןן „így legyen“, Amen. Az
Upa-nishad-ok mysticus bölcsészetében om a legfőbb Bráhma-
nizmus egyik neve lett s a Hinduok e nevet iránta viseltető tiszteletből tar-
tózkodnak kimondani. Tehát a közölt igen rövid ima elmondója e
három szó segítségével remél a föld színéről a magas égig emelked-
hetni s az égi javakban részesülhetni: e három szó mintegy a lelki
létra három fokát, melyen a hívő a földiségből kiemelkedve felhatol a
szellemi jók örök forrásához. A vedakor pásztora Pûshana-hoz in-
tézett imádságában őt arra kéri, hogy nyájára gondot viseljen, hogy
nyáját szerencsésítse s hogy a félelmes éj idejében baj ne érje álla-
tát, s hogy a nyáj és pásztorok biztos nyugvóhelyre találjanak.²⁾ A
brahman szó gróf Angelo De Gubernatis mélyértelmű megjegyzése
szerint a barh gyökből eredt, mely „gyarapítani“-t, „kinyújtani“-t
tesz s mint himnemű szó a teremtő, gyarapító istent s az imádság
vagyis a megszentelt szó által gyarapítót egyaránt jelentette, innen
van, hogy az Atharva-veda, mely bűvös erővel felruházott mon-
dásokat, formulákat foglal magában, Brahma-veda-nak is neveztetik.³⁾

A Buddhizmus a Ch. u. sz. e. VII. század vége felé támadt a

¹⁾ L. De Milloné id. k., a XX. l.

²⁾ Rig-Véda, I, 42.

³⁾ „Lecture sopra la Mitologia Vedica“ (Firenze, 1874) a 285—287. ll.

bráhmáni társadalom közepett, megalapítóját Čâkia Muni-nak neveztek. Ez a tan inkább ethika, mint vallás, mert szerinte nincs teremtő s nincs teremtés. A világ vég nélkül való, mindig volt s mindig lesz, hanem a természet törvényeinek hatása következtében négy korszakon át változik, u. m.: 1. alakul, 2. fejlődik, 3. hanyatlik, 4. széjjelesik s ezután a chaosban megpihen s idő multával újból kezdi az alakulását s így tovább a romlandóságig. E korszakok kalpanak neveztetnek s mindegyikök 84,000 évig tart. A halhatatlan lélek a lények létráján erényei jutalmául feljuthat Buddha legmagasabb fokáig. A bűnös lélek a rossz szellemek és állatok testébe költözik. A lélekvándorlásnak tiz ilyen foka van, melyeknek legfőbbje Buddha világa, azaz a Nirvâna, mely nem tökéletes megsemmisülés, mint a hogy ezt a legtöbb író állítja.¹⁾ A buddhismus oly gyorsan terjedt el Indiában, hogy Ačoka király uralkodása alatt már az egész félszigetet meghódította. A buddhismus követőinek legrövidebb imádsága e három szóból áll: Om: Mani Padma, „Igy legyen! gyöngy, lotus“, azaz „bölcességünk legyen“, mert a gyöngy és lotusvirág a bölcsesség jelképei s erre kell törekedni mindazoknak, kik Buddhává lenni ohajtanak, a kik lelki szemeiket a tökéletességre irányozzák. A buddhismus kátéjában ezen vallás célja ekképen határozatik meg: megszabadulni a bűntől, az erényt megszerezni magának, s a szívet megtisztítani.

Az éráni nép vallása, mint Geiger Vilmos helyesen jegyezte meg, leginkább abban különbözik a vele közelről rokon védakorbéli indiaiakétól, hogy az utóbbiak természetvallásának közvetlensége s költői frissége ott teljesen hiányzik. A keletéráni vallás bizonyára nem önkényt a nép lelkéből eredt, hanem a papi osztály kieszelésének eredménye. Ez a nagy különbség forog fenn a kettő közt. Mithra a felkelő nap, Tištrja az esőcsillag és Anăhita a víz szelleme az egyedüli avestai isteni lények, melyeken a népies szemlélet némi nyoma meglátszik. A láthatlan és látható világ fejének a keletérániak Ahura-Mazda-t tartották; ő a teremtő s a mindeneket kormányzó; a hozzá legközelebb álló szellemek a hat Amešaspenta. A kártékony gonosz szellemek feje Angra Manju, ennek szintén hat segédje van. Zarathuštra (Zoroaster) tana tudvalevőleg átterjedt a nyugati érániakhoz, a perzsákhoz is, kiknél ez a vallás egész az iszlám behozataláig tartott. Az Avesta négy oly imádságot foglal magában, melyek a legkülönbözőbb alkalmakkor

¹⁾ L. De Milloné, id. k. XXXII. 1.

mondattak el, ezek közül három a gâthâ-k régi nyelvjárásában s a negyedik az újabb A vesta nyelvén szól; ez imádságok szövege fellette homályos. Az ašem vohû imádság, mely a hívők szerint minden más imádságot magában foglal, Hang fordításának megfelelőleg így hangzik:

„Áhítatosság a legjobb kincs;
Áldás ez, áldás annak,
Ki áhítatos Aša vahišta iránt.“

A leghathatósabb imádság, melyet Ahura-Mazda még a látható világ teremtése előtt mondott, Ahuna varja-nak neveztetik. A ki ezt úgy mondja el, mint a hogy illik, semmit ki nem hagyva belőle, semmit hozzá nem téve, annak lelke a földünket a túlvilággal összekapcsoló hidon feltartóztatás nélkül fog által menni s el fog jutni a legfényesebb csillagokhoz. Zarathuštra Arjana vaidša országában az első volt a földiek közt, ki ez imádságot mondotta, még pedig napjában négyszer s szövegét részekre osztotta. Az imádság így hangzik:

„Valamint az égben magunknak urat választunk,
úgy teszünk a földön is az áhítatosság miatt,
(válasszuk azt), kinek érzülete jó s ezt adja embertársainak
s Mazda-nak szenteli élete cselekedeteit.

A hatalom az uré,

A kit ő tett a szegények védőjének.“¹⁾

A tűzhez a gâthâ-kban következő hymnus intéztetik:

„A te nagyhatalmu tüzeden kívül

Oh Ahura, áhítatosan ohajtjuk

magunkénak tudni a gyorsan terjedő, hatalmas tüzet,

mely a teremtett lényeket megörvendezteteti, s nekik gyakran
nyújt segítséget,

de a mely, oh Mazda, az ellenséget,

kezednek nyilai által megrontja.“²⁾

A Mithrá-hoz intézett hymnus-gyűjtemény, a Mihir Jasht, első részének második versében azt mondja Ahura Mazda, hogy „az, a ki Mithrát megcsalja, az egész országot pusztítja el, száz kígyó módjára irtja ki a tisztákat.“ A 3-dik versben mondva van:

¹⁾ L. Geiger Vilmos „Ostiränische Kultur im Altertum“ cz. könyvét (Erlangen, 1882.) a 252-dik lapon.

²⁾ Ugyanott, a 254-dik lapon.

„Mithra, a kiterjedt legelőkkel bíró, gyors lovakat ad azoknak, a kik meg nem csalják. Ahura-Mazda tüze az egyenes utat megmutatja azoknak, kik Mithrát meg nem csalják.“ Az 5-dik vers a szabadító, megörvendezettő, könyörülő, megszentelő, győző (a latin felírásokban *in victus*, a görögökben *ἀνίκητος*), jóltevő, megtisztító Mithrához intéztetik, a ki „hatalmas, erős, imádandó, tisztelendő, a kit e testi világban meg nem csaltak, a kiterjedt legelőkkel bíró“.¹ Az ősök tiszteletének s ezzel együtt a Shamanismus és fetishismus számos nyomaira találunk az Avestá-ban, melyekről itt tekintettel értekezésem keretére, nem lehet szó.

A hellének főistene tudvalevőleg Ζεὺς, az aeoli nyelvjárásban Δεὺς (lat. *deus*). Midőn a régi görög azt mondta Ζεὺς-ről vagy Θεὸς-ról: *θεὸς ὁ Ζεὺς* (vagy *ὁ θεὸς*) „esik az isten“, *ὄψεται ὁ Ζεὺς* „hazavaz az isten“, *σεῖται ὁ Ζεὺς*, „(a földet) rengeti isten“, „földrengés van“; — ezekben a kifejezésekben a hellén vallásképelet még a természet-cultus fokán áll. Mennyire különbözik a természet ezen őserőjétől, Ζεὺς *ἀναξ* vagy *βασίλευς*, az istenek királya, ki a földi királyságnak is alapítója, a ki minden törvénynek s rendnek adója s ismét mennyire magasabban áll ennél is az a *Zeus*, kihez lelke mélyében egy Sokrates fohászzkodott. A Zeusről időnként változó vallásos nézetek a vallásos eszmének egész fejlődési történetét tárják fel előttünk, a természetcultus alanti fokától az Istenről alkotott eszményi fogalomig! Az athéneieknek egy rövid imádsága Zeustól esőt kér, ez az imádság bizonyosan igen régi; szövegét ide kiírom:

Ἵσον, Ἵσον, ὦ φίλε Ζεῦ, κατὰ τὰς ἀρούρας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Ἡεδίων.

„Essél, essél ó kedves Zeus az athéneiek és a róna lakóinak mezeire!“²)

Nagy szárazság idejében Ζεὺς *ὕετιος* „az esőthozó Zeus“-nak hoztak áldozatot, kiki tehetsége szerint. A polytheismus természetéből folyik, hogy az áldozati imádságoknál vigyázattal voltak, hogy az istenek s istennők egy általános formulában egyetemesen megemlíttessenek. Az istenség felhívásánál néha így szóltak: „bárki vagy, bármely név kedves előtted“, ezért mondja Plato Cratylusában:³)

¹) L. „Abhandlungen von der D. M. G. I. Band, N. 1. (Lipcse. 1857.) *Mithra*. Ein Beitrag zur Mythengeschichte des Orients von dr. Friedrich Windischmann.

²) L. M. Antoninus V. 7.

³) 4. 1. ed. Bekker.

ἐν ταῖς εὐχαῖς νόμος ἐστὶν ἡμῖν εὐχεσθαι, οἱ τινές τε καὶ ὁπόθεν χαίρουσιν ὀνομαζόμενοι.

Vergiliusnál is van valami hasonló e megszólításban: *quisquis* e s.¹⁾ A sok név miatt kellett azon elővigyázattal élni, hogy az istenség úgy neveztessek, a mint leginkább óhajtja, ezért mondja Aeschylus Ag. 155.: Ζεὺς, ὅστις ποτ' ἐστίν, εἰ τόδ' αὐτῷ φίλον, τοῦτό νων προσενέπω. Catullus 34. 21. ugyanezt mondja: *Sis quocunque placet tibi sancta nomine* s hasonló értelmezést látunk Horatius carmen saec.-ban: *Sive tu Lucina probas vocari seu Genitalis* s egyik Satyrájában: *matutine pater, seu Jane libentius audis.*²⁾ Servius Honaratus az Aeneis-ről irt magyarázatában erre vonatkozólag így ír: *Jupiter omnipotens, vel quo alio nomine appellari volueris.*³⁾ Lasaulx id. munkájából még e három helyet ide jegyzem: 1. a *Fratres Arvales*-ek jegyzőkben a többi közt e szövegre találunk: *Sive deo sive deae in cuius tutela hic lucus locusve est.*⁴⁾ 2. Festusnál a *tesca* szó alatt: *si deus, si dea es.* 3. Livius VII. k. 26. f.-ben *si divus, si diva.* Egy Athenaeusnál számunkra fenmaradt imádság az olympi istenek és istennők mindegyikéhez szól, szövege következő: „kérjük az olympi istenek és istennők mindegyikétől, hogy adjanak szerencsét, egészséget, sok jót, s a mostani jóknak (tartós) élvezetét mindnyájunknak.⁵⁾ Az áldozati imádságokat Hestiával kezdték, ezért mondja Aristophanes Scholiastája: καὶ γὰρ ἔθος ἀπὸ τῆς Ἑστίας ἀπάρχεσθαι ἐν ταῖς θυσίαις „szokás volt az áldozatoknál Hestiával kezdeni meg az imádságot“. Így a Sâma Veda hymnusai-ban is az imádság Agni-vel kezdődik: „énekelj Agni istennek dicsérő éneket, a kit a halandók dicsérő énekeik elsőjévé avattak.“ És ez természetes, hiszen tűz nélkül nincsen áldozat. A görögök hasonlóan a rómaiakhoz rendszeren rövid imádságokban fohászkoztak isteneikhez, melyeket a papi nemzetségek szent hagyományként gondosan megőriztek. Legtöbbször csak a legfőbb istenekhez folyamodtak, így egy szokásos imában Zeusen kívül csakis Athene s Apolló említettnek: αἱ γὰρ, Ζεῦ τε πάτερ καὶ Ἀθηναίη καὶ Ἀπολλων.⁶⁾ A legrégeb-

¹⁾ Ae. IV. 577.

²⁾ 11., 6., 20.

³⁾ Ad. Aen. IV. 577. Lásd ez idézeteket és az alább következőket Lasaulx „*Studien des Classischen Alterthums*“ cz. könyvében (Regensburg, 1854.)

⁴⁾ XXXII. 2.

⁵⁾ XIV. 78.: θεοῖς Ὀλυμπίοις εὐχόμεθα Ὀλυμπίαισι πάσι πάσαις διδόναι σωτηρίαν, ὑγίαιαν, ἀγαθὰ πολλά, τῶν ὄντων τε νῦν ἀγαθῶν ὄνησιν πάσι.

⁶⁾ Il. IV. 288. — Od. IV. 341.

imák azonban csupa nevekből állottak, mint az indiai, perzsa imádságok és az orphicus hymnusok. A római katolikus egyházban a szenteket egyenként megszólító litániák s a Mindenszentek ünnepe messze visszanyulnak a vallásos fogalmak fejlődésének hajdankorába, azon időbe, midőn az áldozatoknál minden bármi néven nevezett isten megkívánta, hogy felemlítették s ha elfeledkeztek róla, az illetők félhettek boszujától, azon időbe, a mikor Mithra a neki szentelt hymnusokban panaszkodik Ahura-Mazdának, hogy nevét az áldozatnál nem említik. A protomonotheismus Istenének egyes jelzői személyesítettvén, (ὀπόστασις), az istenek Olympja megnépesült, de a mélyebben gondolkodó előtt ezen ὀπόστασις-ok egyesítő közös vonása mindenkor nyilván állott, ezért mondja Apuleius (szül. 126 körül Madanzában): *Deorum Dearumque uniformis facies.*

A Homernél előforduló imádságok egynémelyikét ide igtatom, a melyek nélkül értekezésemnek azon fejezete, mely az ó hellén imádságokról szól, fogyatékos lenne.

Ilyen Chryses pap imája, ¹⁾ mely itt következik;

„Oh hallgass meg, Ezüstivü, ki khrysa tetőjén,
 Áhitatos Killán, Tenedosban dicsesel uralgasz,
 Smintheus! ha valaha imolád énáltalam épült,
 Vagy ha kövér kecskék és tulkok czimerit adtam
 Égni tüzedre, ohajtatomat cselekedd meg ez utttal:
 Bűnhődjék könyemért nyilaidtól az argosi tábor!”

Ugyan ő utóbb így imádkozik ²⁾:

„Oh hallgass meg, Ezüstivü, ki Khrysa tetőjén,
 Áhitatos Killán, Tenedosban dicsesel uralgasz!
 A' ki előbb kegyesen bevedé szivélyes imámat,
 'S nékem tiszteletet, danaoknak károkat adtál:
 Most meg azon kívánatomat cselekedd meg, oh isten,
 És az epés mirigyet fordítsd el az argosi népről!”

Agamemnon ezt az imát mondta ³⁾:

„Zeus, oh dicsőséges, levegői, hatalmas uristen!
 A' nap előbb ne nyugodjék el 's le ne szálljon az alkony,
 Míg Priamos kormos palotáját mind fenekestül
 Fül nem forgatom, és le nem égetem a' kaput arról:
 Míg Hektor kebelén át nem rongyolta vitézlő

¹⁾ II. I. 37. s köv. v. Szabó István fordításában.

²⁾ II. I. 451.

³⁾ II. II. 412.

Fegyverem a' vértet, 's körüllette sok ifju levente
Társi hanyathomlok mezejök földébe harapnak!¹⁾

Agamemnon egy más helyen fölemelve szavát hangosan így esdett:

„Zeus atya, felséges, ki dicsően uralkodol Idán,
Nap te, ki mindeneket hallasz és mindeneket látsz,
És Folyamok, 's anya Föld, 's kik ketten alatta az elhunyt
Embert büntetitek, ki galádul szegte meg eskét!²⁾

Diomedes imádságát e szavakkal kezdi:

„Hallgassd meg szavamát, Zeüs lánya, kegyelmes Athene!²⁾

Hektor ekként fohászzkodott:

„Zeüs atya s más örök isteneim, hagyjátok az én kis
Gyermekemet, valamint én is, mindenha kitűnni
Troja vitézei közt, 's hatalommal uralgani nálok!
,S egykoron azt mondják, sokkal több hogysen az apja,
Harczaiból hazatértek; és hozzon hadi zsákmányt,
Ellent sujtva le, hogy megvigasztalja szülőjét!³⁾

Az öreg Nestor kezeit fölemelve Olympra ez imát mondta:

„Zeüs atya, hogyha neked buzatermő Argoson ökröt
Vagy juhat áldozatul égetve egy ottani ember
Visszautért esdett, 's neki azt megígérte kegyelmed:
Jusson eszedbe ma ez, 's a vésznapot üzd tova tőle,
És ne veresd oly igen feleinket az ellenek által!⁴⁾

Glaukos kegyes Apollohoz szemeit felemelve így imádkozott:

„Oh hallgass meg, uram, vagy Lykia térein avagy
Troja körében időzz: mert meghallgathatod a' bús
Szívűeket bárhol, valamint mostan bús vagyok én is!
Mert egy erős sebbel vagyok ah terhelve, mely által
Lüktet egész kezemen, 's dühösen fáj, el sem is állhat
Egyre futó vérem, 's bele már a vállam is elhalt:
Nem birom a kelevészt megfogni szilárdul, az ellent
Harczra fogadni, habár Sarpedon fejdelem ölje,

¹⁾ II. III. 276. v.

²⁾ II. V. 115.

³⁾ II. VI. 476.

⁴⁾ II. XV., 372.

A' nagy férfi, Zeüs fia : ez nem védi fiát is!
 Ah, te segélj legalább, isten, 's gyógyisd meg, apaszd el
 E, sebet és kinokat; 's engedd, hogy hadriadómmal
 Harczra tüzelhessem csapatostul Lykia népét,
 És magam ott verekedhessem hullája körében!¹⁾

Penelopé imája az Odyssea IV. k. 762 v. vel kezdődik, Odysseusé az V. k. 445, a VI. k. 324, a VII. k. 331 v.-ben foglaltatik. Ezek közül a második így hangzik :

„Hallgass meg, felség, légy bárki: könyörgeni térek
 Hozzád, futva Poseidonnak vesztetre törését!
 Tiszteletes tudniillik az ég halhatatlaninál is
 Férfi, ki bujdosván hozzájok fordul azonkép,
 Mint én árjaid és térdednek elébő jelennen.
 Ugy legyen, el ne taszits, tennen védencedet immár!“²⁾

Homer az imádságot a görögök szokása szerint személyesíti *Ατταί* név alatt az imádság itennői. *λιτη* ugyanis könyörgést jelent. Ezekről azt mondja Homer, hogy a legfőbb Isten leányai s „*Ατη* „a hiba“ nyomába lépnek, hogy megjavítsák. A ki elfogadja sugallatukat, azt kimentik Zeusnél, a ki visszautasítja, azt bevádolják égi atyjoknál.³⁾ A görög imák leggyakrabban az egy törzsbeli s egy községbeliek érdekét czélozza, így egy athenéi asztal-imádság *Atheneaeusnál*; *Παλλάς Τριτογένει' ἄνασσ' Ἀθηνᾶ, ὀρθοῦ τήνδε πόλιν τε καὶ πολίτας, ἄτερ ἄλγεων καὶ στάσεων καὶ θανάτων ἁώρων, συ τε καὶ πατήρ*⁴⁾ „Pallas Tritogeneia, Athene uralkodója, tartsd meg ezt a várost s polgárait s háritsd el tőlök a szükölködést, a lázadást s a korai halált, te és az atya!“ Xenophonnál Isomach azért imádkozik, hogy az istenség tanítsa feleségét arra, mi mindkettőjekre nézve a legjobb.⁵⁾ Az áttikai tanács tagjai imádkoztak a demokrátiáért,⁶⁾ de maga az ima szövege nem ismeretes. A papi testületek imádságain s némely hagyományos régi imaformulákon kívül, milyen az idéztem athenéi földmiveseké, kiki azért imádkozott, a mire leg-

¹⁾ Il. XVI., 514. v.

²⁾ Szabó István fordításában (Pesten, 1846.) Az utolsó előtti sort Voss János Henrik így fordítja:

Nahe zu deinem Strom und deinen Knie'n, ein Bedränger!

³⁾ Il. IX, 502.

⁴⁾ XV. 50.

⁵⁾ *Οἰκονομικός*, VII, 7.

⁶⁾ L. Télyf Iván „*Corpus juris attici*“ nagybecsű munkáját 9.

inkább szüksége volt, és pedig vagy az egyik vagy a másik istenhez, vagy egyszerre többhez is, így látjuk ezt a homeri hősöknél a fennidézett szövegekben. Az az irány, melynek Lucianus hódol (szül. 120-ban Ch. u.) s a mely benne legelméőbb szöszólójára talált, már rég megvolt előtte s a későbbi idők változott viszonyainak befolyása alatt mind több tért foglalt, nem ugyan a sziveket hódította, de hódította az elméket. Ez az irány a vallás kigunyolásában helyezte a felvilágosultságot s ezen a téren minden iránt, mit az elébbi nemzetségek szentnek tartottak, a legnagyobb kiméletlenséggel járt el. Lucianus-nál ezt a gunyos imaformulát olvassuk:

„Oh kegyes, vendégszerető, társulatos, tüzhelyi, villámszóró, esküvő, felleggyjűtő, nagydörgésű Zeus, és ha még másképp is neveznek téged a megdöbönt költők, midőn a versekben megakadnak, mert akkor a nevek nagy sokaságával segítsz hanyatló verseiken s kitöltöd a rhythmus hézagát. Hol van most nagyszájú villámod s hatalmas zugásu mennydörgésed s lángoló, tüzes, iszonyu mennyköved? ¹⁾

A görög nép legnagyobb része valószínűleg már a hellén ó-kor régibb századaiban az imádságról körülbelől úgy vélekedett, mint később az epicureusok és a stoicusok egy nagy része. E gondolatnak egyik kifejezője Isocrates erre vonatkozólag így ír: „Legjobb az istenektől szerencsét kérni s az okosságot magunknak szerezni meg.“ ²⁾

Hasonló gondolatot fejez ki a stoicus Cotta Cicerónál ezt mondva: *judicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam sapientiam.* ³⁾ Ezekről nagyon különbözik némely eszményző bölcész nyilatkozata, így p. o. Keosi Simonides azt tanította, „hogyan senki erényt nem nyer, ha nem az istenek által, sem államok, sem egyesek.“ Kallimachus meg így imádkozott: „Üdv neked oh atya, üdv neked a jelen perczen! Adj erényt és gazdagságot, adj erényt és szerencsét!“ Az eredeti szövegben: *χαίρε πάτερ, χαίρ' αὐθι δίδου δ' ἀρετήν τ' ἀφενός τε, δίδου δ' ἀρετήν τε καὶ ὄλβον.* ⁴⁾ Egy szép pythagoricus mondat így hangzik: *γλώσσαλγος καὶ ἀμαθής εἰχόμενος καὶ θύων τὸ θεῖον μαιίνει: μόνος οὖν ἱερεὺς ὁ σὸφος, μόνος θεοφιλῆς, μόνος εἰδῶς εὐχεσθαί,* az az: „A fecsegő s tudatlan imádkozó és áldozó valósággal

¹⁾ Timon. 1.

²⁾ Ad Demon. 34: „ἡγοῦ κρατιστον εἶναι παρὰ μὲν τῶν θεῶν εὐτυχίαν, παρὰ δὲ ἡμῶν αὐτῶν εὐβουλίαν.

³⁾ Nat. Deorum III, 16. L. Lasaulx-nál.

⁴⁾ L. Lasaulx-nál.

szentségtörő. Csak a böles igazán pap, igazán istenszerető, egyedül ő tud imádkozni.“¹⁾ Tyrusi Maximus sophista igen szépen mondja: „ugy kell tenni, mint Sokrates tett, a kinek egész élete folytonos imádság volt, csak azt kell az istenektől kérni, a mit ő kért: éretnyes lelket, nyugalmas, hibátlan életet és jóreményü halált. Az eredetiben: ἀρετὴν ψυχῆς καὶ ἡσυχίαν βίου καὶ ζῶην ἀμεμπτον καὶ εὐελπιν θάνατον. Porphyrius és Jamblichus neoplatonicusok megjegyzik, hogy minden népnél a legbölcsebbek az istenséghez leghasonlóbbak voltak, ezek egyszersmind a legbuzgóbbak az imádságban azon elvnek megfelelőleg, hogy hasonló hasonlót szeret. „A hellenismus egyik legutolsó képviselője, írja Lasaulx, az Aristoteles tanelveit követő Simplicius, mintegy másfél ezredéves elmélkedés végeredményeül egy mély bölcseségü gondolatot fejez ki a következőkben: nem isten fordul el tőlünk, mikor bünt követünk el, s nem ő fordul vissza hozzánk, a mikor bününket megbánjuk, hanem mi távozunk Istentől s mi térünk hozzá vissza. És azt, hogy mi ismét Istenhez visszatérünk, akként fejezzük ki, mintha ő közelednék hozzánk. Mintha, a mikor az ember egy sziklatetőről kötéllel huzza a hajót a parthoz, a hajón levők azt hinnék, hogy nem a hajó közeledik a sziklához, hanem a szikla a hajóhoz. Megbánás, veszékelés, imádság hasonlíthatók azon kötélhez és az imádság olyan, mint a horgonynak kivetése, a mely ha földbe kapaszkodott, az ember tévedésében azt hiszi, hogy Istenét magához csatolta, pedig voltaképen a kivetett horgony segítségével saját magát hozza közelébb Istenhez.“²⁾

A görög népies felfogás, mint már fenn láttuk, az imának s az ima egyes szavainak csodálatos erőt tulajdonít; láttunk már egy oly imát, mely az esőt kikönyörgi Zeustól.

Orpheusról is beszélük, hogy mikor az Argonautákkal a tengeren hajózik s nagy vihar támadt, a samothrakéi istenekhez intézett imájára a dühöngő vihar nagyhamar lecsillapodott.

Pindár szerint a legrégebbi időkben éjjel csillagfénynél imádkoztak³⁾ Rendesen reggel és estve imádkoztak. (l. Plato de Leg. X p. 182, 18.) Ebéd előtt és után is imádkoztak (l. Xenophon Hell. IV, 7, 4.) Többet tudnánk még a görögök imádságairól, ha Aristoteles „περὶ εὐχῆς“ czimü munkája, melyet Diogenes Laertius említ, el nem veszett volna. Fájdalom ez a könyv is osztotta annyi társa sorsát s csak is e felemlítésből tudunk egykori létezéséről!

¹⁾ Orelli Opusc. Gr.. sent. I., pag. 36. l. Lasaulxnál.

²⁾ L. Simplicius in Epictet. p. 107, 27 kk.

³⁾ Ol. 1,71 kk., VI, 58 kk.

A rómaiak főistene tudvalevőleg Jupiter, a latin törzseké *Mavors* volt. Ennius (sz. 239-ben Ch. e.) tizenkét olympiai istent számlál fel a következő rendben: Juno, Vesta, Ceres, Diana, Minerva, Venus, Mars, Mercurius, Jovi, Neptunus, Vulcanus, Apollo. A rómaiak imádságaikban minden istent „pater“-nek, minden istennőt „mater“-nek neveztek; a névsort Janus-sal kezdték s Vesta-val végezték, hiszen az ember az ajtón megy be a többi isten s Vesta szentélyébe s Janua ajtót jelent. Különben Jupiter-rel is elég gyakran kezdék imáikat. A római nép is az imádságnak csodás, magicus erőt tulajdonított. De lássuk magukat az imádságszövegeket. Festus egy egész rövid áldozati imádságot tartott fenn számunkra, mely így hangzik: „Kérlek téged Jupiter, légy nekem akaratod szerint kegyelmes.“ Az eredetiben: *Precor te Jupiter uti mihi volens propitius sies.*¹⁾ A római imádságok is két osztályba sorozhatók: 1. a magán, 2. az állami imádságok osztályába. Egy más felosztás szerint mindennapiak s alkalmiak, köznapiak s áldozatiak. Továbbá a papi collegiumok imádságai megkülönböztetendők a laikusokétól és végül a különböző foglalkozások szerint is különböztek a római imádságok ép úgy, mint a helléneké. A rómaiaknál is a fenkölt szellemiek nézete az imáról egészen más volt, mint a nagyközönségé s a művelteké sem az volt, a mi a köznépe, mely az ima betüiben látta a segedelem és szerencséltetés csodás erejét. Így p. o. úgy tartották, hogy a vestaszűzek imádsága által a megszökött rabszolgák, ha a városból még nem mentek ki, gazdáikhoz visszahozhatók. Plinius, az ifjabb, ellentétben a köznéppel az imádságról való nézetét ekként fejezte ki: „az istenek nem annyira az imádsági szövegek pontos elmondásában, mint inkább az ártatlanságban és szentségben gyönyörködnek, s kedvesebb nekik az, ki templomaikba jó erkölcsű tiszta lelkülettel lép be, mint a kinek ajka az elméjébe vésett imákat elrebegi.“ L. Paneg. 3. Seneca egyik Epistolájában szépen mondja: kérj jó eszet, a lélek egészségét s azután a testét — — úgy élj az emberekkel, mintha az Isten látna, s úgy beszélj Istennel, mintha az emberek hallanák.“²⁾ Egy másik Epistolájában Seneca ezeket mondja: „Közel van hozzád Isten, veled van, benned van. A szent lélek köztünk van, javunknak s kárunknak figyelmes szemlélője . . . Isten nélkül nincs jó ember, minden jó emberben Isten lakó-

¹⁾ Sex. Pompei Festi „De Verborum significatione“ P. 103.

²⁾ Epist. 10: „Roga bonam mentem, bonam valetudinem animi, deinde corporis . . . sic vive cum hominibus tanquam deus videat, sic loquere cum deo tanquam homines audiant“.

zik.“¹⁾ Mintha keresztény s nem pogány mondta volna az idézett szavakat, pedig Seneca, ki Ch. u. 39-ben kényszerüsből öngyilkossá lett, a kereszténység hittudományából nem merithetett. Ily nézetet vallottak a legfelvilágosultabb férfiai Rómának s a legbölcsebbek ilyen-szerű elmékedései az örök városban mintegy utat nyitottak a földünk látkörében hajnalodó kereszténységnek.

„Plautus „Poenulus“ czimü szindarabjában következő imaszöveg-re találunk: „Jupiter, ki az emberi nemet ápolod s táplárod, a kinek kegyelme által éljük földi életünket, kinél éltünk reménye van, kérlek, addd, hogy e mai napot dolgaim eligazítására békességesen eltölthessem.“²⁾

Tibullnál e rövid áldozati imát olvassuk: „Magasztos Genius, vedd szivesen tömjénünket, s kedvezz fogadalmunknak.“³⁾ Ovidnál az imádkozó így szól: „fogadd el imádságunkat.“⁴⁾ A rómaiaknak a samnites-ek ellen vívott harczában Decius consul tudvalevőleg a győzelem elnyerésére magát áldozta fel az alvilági isteneknek. Ezen eseményt Livius így beszéli el: „Az általános megfélemlés közt Decius consul M. Valerius-hoz hangosan így szólott: „Szükség van az istenek segítségére. Rajta tehát a római nép főpapja hangoztassa a szent szavakat, melyekkel magamat a legiokért feláldozom.“⁵⁾ Livius elbeszélését így folytatja: „Pontifex cum togam praetextam sumere jussit, et, velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere“. És most következik a főpap ünnepélyes imádsága: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritum terrore, formidine, morteque adficiatis. Sicut verbis nuncapavi, ita pro republica Quiritum, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritum legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo.*“⁶⁾

¹⁾ Epist. 41.

²⁾ V. 4, 14: „Juppiter, qui genus colis alisque hominum, per quem vivimus vitale aevum, quem penes spes vitae sunt hominum omnium, da diem hunc sospitem, quaeso, rebus meis agendis“.

³⁾ IV. 5. 9.: „Magne, geni, cape tura libens votisque faveto.“

⁴⁾ Fast. IV. 320.: „Accipe preces.“

⁵⁾ „Praeire verba“ egy Liviusnál gyakran előforduló kifejezés.

⁶⁾ Lib. VII. cap. 9.

Rómában minden fontos állami gyűlés kezdetén *car men praecationis*-t mondtak s az imát bizonyos *gestus* kísérte.¹⁾ A római papi *collegium*oknak különös *ritualis* könyveik voltak, a melyekben az alkalmi imák feljegyeztettek, l. Gelliusnál: „*comprecationes deum immortalium, quae ritu Romano fiunt expositae sunt in libris sacerdotum populi Romani.*”²⁾ A mezők felszentelésénél az *Arvales* testvéreknek következő ó-római litániájuk volt, melyet ünnepi felvonulásaikban énekeltek: „*Lares-ek segitsetek, — ne engedd Marmar, hogy vetéseinkben kár essék, — Mars szünj meg dühöngni, templomod küszöbét lépd át, ostorodat tartsd vissza. A Semoneseket felváltva hivta fel. Ihol Mars segits, Győzelem! Győzelem! Győzelem!*”³⁾ M. Porcus-Cato „*De Agri Cultura*” c. című művében egy aratás előtti áldozati imádság fordul elő. (l. a CXXXIV-dik fejezetet.) Ugyanott a CXXXIX-dik fejezetben az erdők letarolásakor mondott ima szöveg következik, melyet ide kijegyzek: „*Lucum conlucare Romano more sic oportet, porco piaculo (engesztelő áldozat) facito, sic verba concipito, 'si deus, si dea es, quo ium illud sacrum est, uti tibi ius est parco piaculo facere illiusce Sacri coercendi ergo harumque rerum ergo, sive ego sive quis jussu meo fecerit, uti id recte factum siet, eius rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies volens propitius mihi domo familiaeque meae liberisque meis: harumce rerum ergo hoc porco piaculo immolando esto.*” L. még a CXLI-dik fejezetet, a melyben egy a mezők ünnepélyes megjárásakor mondott imádság foglaltatik.⁴⁾ A ki a földalatti istenekhez imádkozott, kezét lefelé tartotta, a ki az olympiakhoz kér, kezét ég felé emelte. Ez így volt a görögöknél is. (l. Pindar Ol. V. 11.) Egy pogány imádság, mely azt mintegy áthidalja a kereszténységhez, így kezdődik: „Te bárki vagy óh Isten.” (Tu quicumque es Deus.) Ez imádságban a természetben uralkodó s mindent bölcsen igazgató Istenről van

¹⁾ L. az itt elmondottakat Lasaulx többször idézett munkájában.

²⁾ XIII. 22.

³⁾ „Enos Lases juvate
Neve luervem, Marmar sine incurrere in pleoris
Satur furere, Mars, limen sali, sta berber
Semunis alternei advocapit cunctos,
Enos, Marmar, juvato
Triumpe, triumpe, triumpe!

L. az id. szöveg német fordítását Lasaulx-nál.

⁴⁾ Lásd ezeket a szövegeket Lasaulx id. művében.

szó. Értekezésünk jelen fejezetét Cicero szavaival végezzük: „A világ szépsége, a nap, hold, csillagok rendszere mutatják, hogy e világ nem történetes s kényszerít annak hívésére, hogy kell lenni az égi testek nemcsak lakójának, hanem bölcs igazgatójának is. ¹⁾

A sémi népek és nyelvek négy csoportra oszolnak, u. m. 1. az assyr és ó-babyloniaira, 2. a déli sémi nyelvekre (arab, himjári s aethiopi), 3. az árámira a sémi nyelvterület északi s északkeleti vidékeiben (syr, a keleti s nyugati árámi nyelvjárások, a sámáritán, mely az árámi nyelvjárások egyikének a héberrel való elegyedéséből eredt), 4. a héberre, melylyel a kanaani nyelvjárások s a phoenikai közel rokon.

Kezdjük az assyrokkal, a kik főistenöket Ilu-nak nevezték (az akkadiaknál Anu), mely név a héber *él*-lel s az arab Allah-val egyazon (l. ö. h. v. a héber אֱלֹהִים, syr alloh ô, bibliai cháld אֱלֹהִים névalakokat. Nabonid babyloniai király egyik feliratában, melyet Mugheir-ben a holdisten templomában helyezett el, ezeket mondja: „Oh Sîn ²⁾, Ura az Isteneknek, királya a menny és föld isteneinek, az istenek isteneinek, a magas ég lakóinak! Ha ezen templomodba örömmel lépsz be, ajkadon áldás erjedjen s áradjon Esagil-ra, Ezida-ra (és) a nagy világosság templomára, a te hatalmas istenséged templomaira! S a te nagy istenséged iránt viseltető tisztelet szálljon Nabonid embereinek szívébe, hogy a te nagy istenséged előtt tévedésbe ne essenek! Oly szilárd legyen alapjok mint a mennyé! Engem, Nabonid-ot, Babylon királyát, a te nagy istenséged ellen elkövetendő bűnöktől őrizz meg s adományként nyujtsd továbbra életem napjait! S gyökereztesd meg Belsazar-ban, első szülött fiamban, enen szívem sardékában, a nagy istenséged iránt viseltető tiszteletet: a bünt ne engedje magához közel lenni; az élet napjainak bősége elégítse ki.“ ³⁾

Egy Merodach-hoz (az ákkád és sumir nép napistene, a ki Babylon sémi lakosságának vallásában, az imádságokat meghallgató s a holtakat új életre elevenítő istené lett) s Ištar istennőhöz rossz álom után intézett imádság így hangzik: „Istenem, a ki haragszol reám, fogadd el könyörgésemet! Oh istennő, a kinek haragját magam ellen felgerjesztettem, fogadd el könyörgésemet! Fogadd el könyörgésemet, nyugodjék meg lelked! Kegyelmes, irgalmas uram..... A ki azt, a mi engem

¹⁾ I. „Bibliai egyezményes szótár“ írta Maklári Pap Lajos (Pesten MDCCCLV).

²⁾ Holdisten.

³⁾ I. A. H. Sayce egyik munkájában.

gyötör, nappal halálba viszed, oh Istenem, világosítsd meg (orczámat)! Istennöm, tekints reám (kegyesen) s hallgassd meg könyörgésemet! Bűneim nyerjenek bocsánatot, gonosztetteim töröltessenek el! A reám nehezkedő átok sulya megtöressék, a láncz oldassék meg! A hét szél széleszsze el sohajtásaimat! Ketté akarom törni gonoszságomat, a madár vigye el tőlem az ég felé! A hal vigye el sanyargatásomat, vigye el (tőlem) a folyam! A mezők állatai vegyék el tőlem! A folyam tova hömpölygő vizei tisztára mossanak. Tégy fényessé engem hasonlóan az aranyhoz, hasonlóan az üveg pohárhoz, legyenek kedves előttem! Égesd el az én gonoszságomat, szabadítsd meg lelkemet; erősítsd meg oltárodát, hogy képedet rajta elhelyezhessem. Engedd, hogy gonoszságomtól távozhassam s nálad menedéket találjak! Világosítsd meg s engedd, hogy kegyelmed adta álmokat lássak! Az álom, melyet látok, legyen kegyelmes, az álom, melyet látok, legyen csalhatatlan, az álom, melyet látok, kegyelmedben muljék el felettem! Az isten . . . az álmok istene örködjék fejem felett! Engedj belépnem Esagil-ba, az istenek templomába, az élet házába! Merodach, ajánlj az irtalmasnak kegyelmes kezeibe! Meghajlok nagyságod előtt, dicsőíteni akarom nagyságodat, magasztalni akarom istenségedet; városom lakosai dicsőítsék hatalmadat!“¹⁾

A Baal név egykoron az araboknál is a főisten egyik neve épp úgy mint az északi sémi népeknél. Az iszlám előtti vallásáról az araboknak Herodot azt írja, hogy két főistenök van, u. m. Dionysos, kit Orotal-nak s Úrania, kit Alilat-nak neveznek: Διόνυσον δὲ θεὸν μῦνον καὶ τὴν Οὐρανίην ἡγγέονται εἶναι, — — — — —

ὄνομαζουσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον Ὀροτάλ, τὴν δὲ Οὐρανίην Ἀλιλάτ.²⁾ Urotal a. m. a világoosság istene, napisten; a név talán az artalũ alakból romlott, mely fényest jelenthetett (l. az arab ratalũn szót, mely a fénylő fogsort jelenti „nitentes candidique dentes“ s az olyan száját, melynek ilyen fogsora van). Alilat a. m. istennő,³⁾ talán a hold istennője; a név az alilah szó (illet. az iláhũn szó) nőnemű alakja, ilahu pedig az Allahu-val egyazon szó, melynek

¹⁾ L. A. H. Sayce: „Alte Denkmäler im Lichte Neuer Forschung“ (német fordítás), a 200—201-dik lapon.

²⁾ L. a III. k. 8-ik fejezetet.

³⁾ Herodot, ki az összehasonlító mythologia első uttörője, így ír e névről: καλέουσι δὲ Ἀσσύροι τὴν Ἀφροδίτην Μύλιττα, Ἀράβιοι δὲ Ἀλιλάτ stb. L. az I. k. 131. f.

első szótagja a névelő. Mohammed, az islám megalapítója, 570-ben v. 571-ben született Ch. u. Mekka városában; Syriába tett utazásai alkalmával megismerkedett a zsidó és keresztény vallással, melyeknek hitcikkeiből, erkölcstanából s történeti elbeszéléseiből bőven merített Korân című nagy műve szerkesztésénél, melyből saját népe és törzse vallásos szokásait, hiedelmeit, világnézeteit sem zárta ki teljesen. Az imádságot arabul du'â'ü n-nak és salâtün vagy salvatün-nak (többesszámban salavâtun) nevezik; öt nyilvános imádsága van a Moslimoknak, melyet a nap különböző szakaszaiban mondanak el. A Korân első imája, mely a Muslimok egyik legközönségesebb imádsága, így hangzik:

„A kegyelmes és irgalmas Isten nevében.

Dicséret istennek, a világok urának! A kegyelmesnek és irgalmasnak! Islám napja urának! Téged imádunk, s tőled segedelmet kérünk! Vezess az egyenes uton. Azok utján, kiket nem sujt haragod s a kik nem tévednek.“¹⁾ A mohammedán mysticusok, p. o. Gelal ed-din Rûmi az imádságot Istennel való egyesülésnek mondják. „Ha azt mondog, Uram jőjj, ő legott így felel: itt vagyok fiam. Sohajod, áhitatod Isten küldöttjei.“

Izrael népe is egykor a polytheismusnak hódolt s az erre való visszaemlékezés még hosszú időn át élénk volt a nép öntudatában. Josue kevéssel halála előtt így szólt az egész néphez: „Ezt mondja az Izraelnek Ura Istene: A vizen túl laktak a' ti atyáitok régen, mint Tharé, az Ábrahám atyja és Nákhornak atyja: és szolgáltak idegen isteneknek. Lábán Mózes szerint bálványokat tartott házában: „Lábán pedig elment vala a' juhokat nyirni; azonközben ellopá Rákhel az ő attyának bálványait.“²⁾ E szövegben a bálványok אֱלֹהִים-oknak neveztetnek, mely kifejezés, úgy látszik, a házi isteneket, az ősek szellemét jelentette. Az אֱלֹהִים többesalakú szó szintén az egykori polytheismusra vall. Még a későbbi időkben is, midőn már a monotheismus az állam in-

¹⁾ L. a 24-dik f. 2-dik versét.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ *
 مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ * إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ * إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمَسْتَقِيمَ *
 صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ *

²⁾ Az I. k. XXXI-dik f. 19-dik versében.

tézményeiben megerősödett, még pedig olyanok könyveiben is, kik az egy Istent tisztelők közt foglalnak helyet, legalább elvétve találunk oly kifejezésekre, melyek a bálványimádás korszakából származtak át, így a Birák könyvének egyik helyén e szavakat olvassuk:

„Mondának annak felette a' fák a' szőlőtőnek: Jer el te, uralkodjál rajtunk.

Kiknek felele a szőlőtő: Elhagyjam-é az én mustomat, melly megvidámitja az isteneket és az embereket: és elmenjek, hogy uralkodjam a fákon?“¹⁾

Egyesek lankadatlan buzgóságának, tanításának, példaadásának köszönheti Izraél népe, hogy az egy Isten imádás nála mind több tért foglalt s lassan bár, de feltartoztathatlanul a sziveket meghódította, ilyen volt Ábrahám, a hívők apja, Mózes próféta, kihez hasonló nem vala Izraélben, és a Próféták. Ábrahám, Lukács evangélista példázatában a gazdagnak méltán mondhatta: „Ha Mózeset és a' Prófétákat nem hallgatják, annak sem hisznek, ha valamelly a' halottak közül feltámasztatnék is.“²⁾ Az egy Istent imádó héberek is az imádságnak csodás erőt tulajdonítottak, így p. o. a beteg általa meggyógyul, a gyermektelen anya magzattal örvendeztetik meg stb.³⁾

Ez okon írhatta Mózes: „Könyörge azért Ábrahám az Istennek, és meggyógyítá Isten Abimeleket, és az ő feleségét, és az ő szolgálóleányait, hogy szülnének.“⁴⁾ Az imádság megtartja a haldoklónak életét, a mint azt a Királyok első könyvének következő helyén olvassuk: „És leborula háromszor a' gyermekre (Illyés), és kiálta az urhoz mondván: Én Uram Istenem, kérlek, térjen meg a gyermek lelke, ő belé! És meghallgatá az ur Illyésnek szavát; és megtére a' gyermekbe a lélek, és megélede.“⁵⁾ Az imádságot a Szent Írás egy helyen a léleknek Isten előtt való kiömlésének (I. Sám. 1, 15), más helyen megint Istenre való megemlékezésnek (Zsoltárok k. LXXVII. zs. 3-ik v.) s megint más helyen Isten ábrázatja keresésének nevezi. A zsidók nyugotnak fordultak, mikor imádkoztak, nyugot felé lévén az oltár a templomban és magukat hajtogatva imádkoztak. De arról is van szó, hogy napkelet felé fordulva mondták el imádságaikat, (I. Esék. 8, 16:) „Bevive azért

¹⁾ Birák könyve IX. f. 12-ik és 13-ik verse. L. Gróf Baudissin Vilmos „Studien zur Semitischen Religionsgeschichte“ első füzetének 57-ik l.

²⁾ XVI. f. 31 v.

³⁾ L. Orach Chajim 1, IV.

⁴⁾ L. az I. k. XX ik f. 17-ik versét.

⁵⁾ Az I. k. XVII-ik f. 21-ik és 22-ik versei.

engem az Ur' házának belső pitvarába, és ime az Ur' temploma ajtaja mellett a' tornác és az oltár között, vala ugymint huszonöt férfi, kik háttal fordultak vala az Ur' templomára, és orcájok vala napkeletre, és magokat meghajtván imádkoznak vala, naptámadat felé, a' Napnak.“ És bizonyára ez volt a régebb szokás, melyhez a nép zöme még később is szívósan ragaszkodott. A hívők kis serege bár hol is imádkozott, a templomhegy felé fordult (I. Dán, 6, 11): „Dániel pedig, hogy megérté, hogy megpecsételtetett volna az irás, béméne az ő házába, és az ő vatsoráló házának ablakit kinyitá Jéru-salem felé, és háromszor napjában térdre esvén, lehajtja vala magát és könyörög vala, és vallást tészon vala az ő Istene előtt, miként cselekszik vala azelőtt.“ A krónika II. könyve erről még világosabban szól: „ha könyörögnek néked e' város felé, mellyet választottál, és e' ház felé fordulván, mellyet a te nevednek csináltam.“ stb. ¹⁾ Rendesen állva, de gyakran térdet hajtva, vagy a földre borulva könyörögtek; az imádkozó kezét ég felé emelte vagy kiterjesztette, és ha bűnbánó imádságot mondott, kezét mellére helyezte s időnként mellét verdeste vele. Nagy gyász eseteiben a könyörgő fejét mellére hajtotta (I. a 35 zsoltár 13-ik versét). A halk imádkozásnak példáját I. Sámuel I. könyve 1 fejezetének 13-ik versében „Mert Anna szivében könyörög vala, tsak az ajaka mozog vala, de szavát nem hallják vala stb.“ A zsidó imádságnak is egyik főfeltétele a buzgóság és figyelem, a mint ezt synagógáik egyik szokásos felírása mondja:

תפלה בלא בוונה כגוף בלא נשמה

„A figyelem nélkül való imádság olyan mint a test lélek nélkül.“ Dávid, a mint láttuk, háromszor imádkozott napjában; Flavius Josephus *Ἰουδαϊκῆ ἀρχαιολογία* című munkája V. kötetében azt mondja, hogy Mózes törvénye szerint napjában kétszer kell imádkozni, u. m. reggel és este. (I. a VIII. f.) A nyilvános isteni tiszteletnek az imádság bizonyára szintén egyik része volt, de az ó-testamentumi könyvekben a közimának kevés nyomaira találunk, ilyen azonban azon bánatnapi imádság, melyről Mózes IV. könyve ezeket mondja: „És szóla az Ur Mózesnek és Áronnak, mondván:

Menjetekek el e' gyülekezet közül, hogy megemésszem őket egy szempillantásban.

Kik borulának az ő ortzajokra, és mondának: Erős Isten, minden testnek lelkének Istene! nemde nem egy férjfiu vétkezett-é, és

¹⁾ I. a VI. f. 34-ik versét. L. még Misna Berach 4, 5.

mind ez egész gyülekezet ellen haragszol é? ¹⁾ Fagi us (szül. 1504-ben) a Levit. XV. f. 17-ik verséhez irt magyarázatában mondja, hogy a zsidó főpap imája az engesztelés ünnepén rövid volt s ekként hangzott: „Intézd el Uram, ugy az évet, hogy az meleg és esős legyen! Jehudá házából a kormánypálca ki ne vétessék! Néped szükségét ne lásson, hogy egyike se szoruljon a másik segélyére!“ A számüzetés ideje körül már a leviticus előimádkozóról is történik említés. A Mišna Berachoth czimü talmudi tractatus több oly imádságot foglal magában, melyek régieknek látszanak lenni.

A zsoltárok könyve is több imádságot foglal magában, ilyen a következő:

„Uram igazgass engemet a te igazságodban az én ellenségeimért: igazgassad előttem a' te utadot.“ ²⁾

Egy a Berachoth tractatusból vett imádság, mely réginek látszik lenni, így kezdődik: „Dicsértessél, örökkévaló Istenünk, a világ királya! ki minket megszentelt parancsolatai által, és parancsolta nekünk a kézmosást.“ ³⁾ Egy másik mišnai imában Isten azért dicsértetik, hogy Izraélt a szent törvényekkel való foglalkozásra felhívta. A Berachoth tractatus egyik hálaadó imája ekként hangzik: „Istenem! a lélek, melyet belém adtál, tiszta az. Te teremtetted meg, Te alkottad, Te lehelted belém, s Te oltalmazod bennem, s egykor Te visszaveszed azt tőlem, de ismét belém adod majdan a jövődő időben. Az egész idő alatt, mig a lélek bennem van, hálát mondok neked, örökkévaló Istenem, minden műnek Alkotója, minden lélek Ura! Dicsértessél, Örökkévaló, ki visszaadja a lelket az elhalt testeknek.“ ⁴⁾ A zsidók mai napi imádságaik hétköznapiakra és ünnepekre, közönségesekre és alkalmiakra oszlanak s ezek közül a régiek az ó-testamentomi könyvekből, így p. o. nagy részt a zsoltárok könyvéből s a talmud „Berachoth“ tractatusából vétettek. Az egyik reggeli ima a zsidó hit Maimonides által felállított tizenhárom hitágazatát tartalmazza.

Végig tekintettünk a különböző népek és korszakok imádságain, s minden egyes imában az érzések egy-egy hullámvetését lát-

¹⁾ L. a XVI-ik f. 20, 21, 22-ik verseit.

²⁾ V-ik f. 9-ik verse.

³⁾ Az eredeti szöveg így szól: כָּרוֹךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֱשֶׁר: קָרָנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצָנוּנוּ עַל נְשִׁילַת יְרִים:

⁴⁾ L. „Izraél könyörgései“ magyarrá fordította Deutsch Henrik. (Budapest, 1887), a 6. és 7-ik lapon.

tuk, mely hol csendes, mint a nyugott tenger vizei, hol emelkedő dagályt mutat, de eme hullámok mindegyikében egy-egy égi szikra ragyog és nincs egy sem, melyben a béke szivárványa tisztán vagy megtörve vissza ne tükröződnék. És ha az emberiség kedélyvilágának ez örök hullámozása a tenger vizeit juttatja eszünkbe, a szilárd sziklára épült fénytorony örök világossága, mely a hullámokkal küszködőnek a szabadulás útját jeleli, a Krisztus által rendeltetett uri ima, mely az emberiség legtökéletesebb imádsága s mindazon elemeket magában foglalja, melyekből csak egy, vagy egy-néhány foglaltatik az általunk ismert imaszövegekben. Azoknál a hiány tűnik fel, itt meg van a teljesség és minő teljesség!

Az uri imában foglalt kérések egyike nem az egyes emberé, nem egy községé, nem is vallásfelekezeté, hanem az emberiségé, s nem arra irányul, a mi ma vagy holnap, vagy legközelebb, vagy talán a könyörgő élete alatt még, vagy maradéka életében megvalósulandó, hanem arra, a mi az idők teljességéig fog inkább s inkább valósággá lenni, u. m. Isten országa eljövételére: *ἔλθτω ἡ βασιλεία σου*. A mi, ha nem is keressük, eljön, de a minek eljövételéért nem csak könyörögnünk, hanem a mit minden egyébnél inkább kell keresnünk, mert a többi ettől függ s ez az isteni, az a tökéletes igazság, mely az emberi léleknek legfőbb eszménye. *Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ* — mondja Lukács Evangelista — *καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν*. Az uri imában a hívő az emberiség legfőbb eszményéért imádkozik.

GRÓF KUUN GÉZA.

A TORDAI UNITÁRIUS KÖZÉPISKOLAI ÉPÜLET UJRA ÉPÍTETÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

Az Egyházi Képviselő Tanács 92—1864. sz. márt. 13-án Székely Elek felügyelő gondnokhoz címzett leiratában az iskola épületének régi időtől fogva roskadozott állapotban létele, különösen pedig egyik részének csaknem használhatatlanná válása folytán kinyilatkoztatta, hogy az építés szükséges, s e célból az előleges lépéseket haladéktalanul meg kell tenni. S kijelenti azt is, hogy tordai iskolánk megépítése költségeinek fedezésére nincs más forrás, mint aranyos-tordaköri és küküllőköri ekklézsiáinknak — mint a melyeket ezen iskolánk sorsa, könnyen használhatóságánál fogva is, inkább kell, hogy érdekeljen — buzgósága, a nevelés fontos és szent ügyéért való áldozatkészsége és a néhai Jobbágy András kedves emlékezetű atyánkfia által tordai iskolánk számára hagyományozott tömeg. Egyszersmind az E. K. Tanács egy építető bizottságot nevezett ki, Székely Elek elnöklete alatt, Albert János, Szigethi Cs. Sándor, Tóth Károly, Veress Lajos, Csegezi Tamás, Csegezi László, Csép Tamás, Gál Miklós, Nagy Lajos, Pataki László, Rákosi István, Rédiger Árpád, Bosla Ferencz és Zsakó János személyükben, a mely bizottságnak kötelességévé tétetett, hogy fontolóra véve az építésre felhasználható eszközöket, készíttessen egy oly előleges tervrajzot, mely az iskola mostani helyiségén, a volt rectori szállással kapcsolatban, időközönként felépíthető legyen és az iskola népességi szükségének megfeleljen. Ezen kívül a bizottságnak kimutatást kellett készíteni arról, hogy az egyes ekklézsiák mennyi pénzzel, kő-, mész-, téglá-, fa-, vagy másnemű anyaggal járulhatnak az iskola megépítéséhez. S mind a tervrajz, s mind a kimutatás felterjesztendő volt az E. K. Tanácshoz jóváhagyás végett. Végül felhívja az E. K. Tanács a felügyelő gondnokot, hogy a bizottság Tordán és Tordához közel lakó tagjai az előleges lépéseket tegyék meg, s az összes bizottság előtt álljanak elő kész tervvel.

Az egyházi Főtanács pedig 41—1864. sept. 5-én hozott végzésében a teljes bizottság összeülésekor az elnökséggel Főtiszt. Kriza János püspök urat bízta meg és leküldötte az igazgatóságnak felszedés és az építésre fordítás céljából a küküllőköri, torda-aranyosköri és tordai kamathátralékosok (conferensek) névsorát 1918 frt 60 kr kamathátralékkal; mint szintén azt is megrendelte az E. K. Tanács, hogy a szindi Jobbágy-féle jószág évi haszonbérének egy része fordíttassék az építésre.

Ezen előleges intézkedések folytán a bizottság munkához látott és nagy tevékenységet fejtett ki; különösen annak elnöke, Székely Elek lankadatlan buzgalmu volt; számtalan levelet irt, unszolt, buzdított, kért, könyörgött és perlekedett; s minden nehézségek ellenére, a melyek nem voltak kevesek, oda vitte a dolgot, hogy az 1865-ik évben az építésnek több mint fele befejezést nyert. Torda városa tanácsához és választott esküdt közönségéhez kérést adott be az építéshez megkivántató mésznek a város nagy erdején leendő kiégetése tárgyában, a mely kérésére érkezett válasz bizonyosságot tesz Torda városának a nevelés ügye iránt mindig tanusított buzgóságáról és áldozatkészségéről és méltó hogy azt itt habár részben is közöljem. A válasz így hangzik: „Mégfontolva azt, hogy a helybeli középiskola a város fiai neveltetésük és kiképeztetésükre minden vallásfelekezeti különbség mellőzésével mily jótékony szolgálatokat tett eleitől fogva — s hogy felsőbb tanodákba szándékozó fiai e városnak — kiképeztetésükre az alapot abban, mint jól rendezett tanintézetben nyerhetvén meg, egy ily intézetnek bírása a jövő nemzedék képzésére mily nagy beccsel bíró egy kincs, s mégfontolva, hogy a nevelés érdekében hozott áldozatokkal magán érdekeink mellett a haza és nemzet iránt is tartozó kötelességet rovunk le — ezen közvetlen közelünkben levő becces kincsnek oltalmazásához és fentartásához — a kitelhetőken járulni a községi gyűlés egyértelműleg lelkesedve elhatározta s e szerint a szándékoló építéshez megkivántató mésznek a város nagy erdején és azon vágatandó fával leendő égettetését meg is engedi, egyszersmind értésül adja a gyűlés a gondnokságnak azt is, hogy a nevelés érdekének beccse felőli meggyőződésénél fogva a tervbe vett építés elősegítéséhez annak idejében még más uton is minden kitelhetőekkel járulni, önkéntesen nyilvánult egyhangu akarral elhatározta.“

A város lelkes példája jó hatással volt egyesekre is. A nevelés szent ügye iránti buzgalomtól vezetette Székely Elek, Bogdánfi Dániel, Szentpéteri János, Szentpéteri ns. János, Harmath Kristóf, Timbus József, Osztján testvérek, Fekete Ferencz, Nagy Imre, Korodi Klára, Nagy Imréné írásban kötelezték magakat, hogy az építés költségeinek fedezéséhez 390 frttal járulnak s kötelezettségüknek a legnagyobb készséggel és pontossággal eleget is tettek.

1864. nov. 10-én teljes bizottsági ülés tartatott Kriza János elnöksége és Székely Elek tollvitele mellett, a midőn a felügyelő gondnok előterjesztette, hogy azon évi ápril hó 17-én a helybeli bizottsági tagokkal és Horváthi József építésszel előleges értekezletet tartottak, a mikor tekintettel arra, a) hogy az isk. épület által a templom világa el ne vétessék; b) hogy a régi rectori ház fenmaradása és az új épületbe befoglalása mellett is, az épület szilárdságára számítani lehessen; úgyszintén arra is, c) hogy az épület részenként és időközönként felépíthető legyen: abban állapodtak meg, hogy az épület földszinti legyen és a régi három szobává alakított rectori házon kívül még 13 új szobát foglaljon magában. Az új épület a régi rectori ház déli oldalához ragasztva, az utcától kezdve nyugat

felé nyuljon 30 öl hosszúságra, az utca felől legyen egy 6 öl hosszú, 3⁰⁴'6'' szélességű diszterem. S ettől nyugotra 6 egyenlő szoba oly nagyságban, hogy egy-egy szobában 8 ágy kényelmesen eltérhessen, és mégis a szobák déli részén hagyandó két-két ablak előtt tágas asztalhely maradjon. Ezen 6 szobán alól a szeglet szobáig legyen egy öl szélességű lejárás a délfelöli udvarra; a szeglet szoba 3⁰⁴'6'' négyszögben legyen; innen az épület fordítottassék északra s egymás végtiben legyen még 5 szoba nyugatra néző két-két ablakkal és oly terjedelemmel, mint az előbb említett 6 szoba. Az épületbe a bejárás legyen a czinterem felől, ott, a hol most is van a bejáró utcaajtó. A régi rectori ház és a czinterem kőfala közti köz az épületbe foglaltassék be és vétessék fedél alá. Ezen porticus hossza legyen 4⁰⁵'6'' és ebből induljon ki az épület templom felőli részét körülfogó tornác, mely a diszterem ajtajáig 1⁰²' széles legyen, itten forduljon nyugati irányban 19⁰ hosszúságban, honnan észak felé fordulva 14⁰ hosszúságban 1⁰ szélességű legyen. E szerint az épület szélessége, külső világát mérve minden oldalról 5⁰⁴' lesz, következésképp egyenlő magasságu, rendes állásu fedelet fog nyerni mindenik oldal. Az új szobák pádimentuma legyen egyenlő magasságu a régi rectori házból átalakított szobák padimentumával. Végül a régi rectori házat 2''-kal feljebb kell emelni, hogy az ujjakkal legyen egyenlő magasságu.

Ezek szerint megállapodva az előértekezlet megbizta a már nevezett építész, hogy a tervet készítse el. A ki a megbizatásnak eleget is tett, a költségvetést elkészítette 15461 frt 43 kr előiránnyal.

Az épület három részben időközönként épülne fel, 1865-ben 6 szoba, 1866-ban öt és később a körülményekhez képest szintén 5. Az évi építési költséget 5000 frtban állapították meg. Azután elősorolta a felügyelő gondnok, hogy az első évi építéshez, mintegy 3660 frt 32 ⁰/₁₀ krt várhatnak be és azon reményét fejezte ki, hogy ha Torda városa esküdt közönségének példáját több erkölcsi testület is követi, a kő-, téglá-, mész-, tölgyfa-, vasszegek- és kapcsok-, vectura- és kézimunkában meg lehet nyerni 4514 frt 30 krt.

Ugyanezen gyűlésen indítványba hozta a felügyelő gondnok, hogy az épület eleibe, délfelől, a part erősítése végett húzassék egy kőfal, mely az épülettel haladjon párhuzamosan keletről nyugatra, s a fundamentumából kiásott föld fordítottassék az épület melyére feltöltésére. Indítványozta azt is a felügyelő gondnok, hogy minden az építésre vonatkozó adatok, adományok, bizottsági határozatok, levelezések és működések egy jegyzőkönyvbe vezetessenek be, a bizottság dolgainak evidentiában tartása s a kegyes adományok és áldozatok emlékének örök időkre fenmaradása tekintetéből. Adataimat e dolgozathoz én is az említett jegyzőkönyvből vettem és azt a jegyzőkönyvet, minthogy félbe volt szakítva, 1867. május 12-től kezdődőleg 1876. febr. 13-ig lemenőleg a levéltárban meglevő adatokból kiegészítettem.

A bizottság az előterjesztést minden pontjában elfogadta s meg-

határozta, hogy az építés ügye terjesztessék fel az E. K. Tanács eleibe. Az E. K. Tanács 315—1864. nov. 20-án kelt leiratában a felterjesztett tervet, költség-előirányzatot és intézkedéseket helyben hagyta, azon változtatással, hogy az alaprajzban levő kőtornácz a főbejárattól csak az auditoriumig csinálendő, azontul pedig részint költségkimélés, részint a szobák elejének világosabbá tétele okából fatornáczczal pótlendő. Az építési anyagokra nézve örömmel vette tudomásul az E. K. Tanács a tordai nemes tanácsnak és választott esküdt közönségnek azt az áldozatkészségét, melynél fogva a nevelés fontos és szent ügyétől áthatva, készséggel megengedte a mésznek annyi mennyiségben, a mennyi az építés bevégezéséig szükséges, a város nagy érdekében való megegyetését s erre nézve a szükséges mennyiségű fa megvágattatását; s hogy a tekintetben is biztosítást tett hogy a tervbe vett építés elősegítéséhez annak idejében még más uton is minden kitelhetőkkel járulni elhatározta; a miért a nemes tanácsnak a maga részéről is köszönetet küldött. Arról is értesíti az E. K. Tanács az igazgatóságot, hogy az erdészeti igazgatósághoz folyamodást nyújtott be, hogy a szükséges fenyőfa anyagok az építéshez ingyen adassanak a kincstári erdőből. A felügyelő gondnoknak pedig az iskola körül tanusított buzgó és tapintatos eljárásáért elismerését és méltánylását fejezte ki; az építető bizottságba a fennebb említettekén kívül kinevezte Ajtoni József és Májai István tagokat; s felkérte a bizottság egyes tagjait gyűjtő iverk tartása és kezelésére s általában a gyűjtés eszközzésére.

Mészégetésre a város nagy érdekében az ugynevezett „Veresskő alja“ jelöltetett ki, a hol a mészkö nagy bővségben van; ugyancsak ott jelöltetett ki egy darab erdő is a mészégetéshez. Az erdő a közel levő falvak lakói nagyrészen kalákában vágták le. Várfalváról 30, Kövendről 31, Rákos- és Sinfalváról 30 favágó vett részt az erdő levágásában. Összesen mintegy 188 öl fa vágatott le, 8 katlan mész égettetett, a minek költsége az ingyen teljesített munkán kívül 443 frt 18 krt tett. A város által mész- és tégláégetésre adott fa értéke 500 frtra becsültetett.

Az építés 1865. május 15-én kezdetett meg, Schubert Péter kolozsvári kőműves-pallér vezetése alatt és tekintve a költséghiányt, melylyel az építés folyama alatt küzdeni kellett, elég gyorsan haladt, úgy hogy azon év szeptemberében az első évi építés bevégződött. És ámbár egyesek és testületek pénzzel, kézi- vagy szekér-munkával (vectura) meghozták áldozataikat az építésre, mégis hogy az építés fenn ne akadjon, kölcsönhöz is kellett folyamodni. Az unitár. vallás-közönség pénztárából 3000 frt értékű papir vétetett fel kölcsön és adatott el 2039 frt 58 kr. készpénzért.

1866. január 6-án az építető bizottság felterjesztést tett az E. K. Tanácshoz, a mely felterjesztésben az építés ismertetéseül a következő főbb dolgok vannak megemlítve.

1. Megépítetett az iskola helyisége utca, vagyis napkeletfelőli részén a czinteremtől kezdve dél felé menőleg a bejáró folyosó, e mellett 3 szoba (a régi rectori házból átalakítva, a szegleten az auditorium

és ettől nyugotra menőleg három szoba, tehát összesen hét szoba és a part erősítésére az épület déli oldalával párhuzamosan menő kőfal. Ez épület hossza a keleti oldalon 13 öl 5 láb, a déli oldalon 16 öl, szélessége $6^{\circ} 3' 5''$. Az előlegesen megállapított és elfogadott tervtől a következő eltérések történtek:

a) A fundamentumot az ép föld megtalálásáig mélyebbre kellett ásni, mint a hogy tervezve volt, és így lett a fundamentum mélysége középszámítás szerint nem egy öl, hanem két öl és hat hüvelyk.

b) Az épület szilárdabbá tétele végett a falak 6"-kel vastagabbakra rakattak, mint a hogy a tervbe felvétellett.

c) A régi rectori házra nemcsak 2' magasságú kőfal rakatott, hanem 4' 6"; és az abból átalakított szobákat új stakaturákkal kellett ellátni, hogy az új szobákkal egyenlő magasságúak legyenek.

d) A kettős ablakok helyett egyes, de nagyobb ablakok alkalmaztattak.

e) Tölgyfa-kulcsok helyett az egész épület vaskapcsokkal kötött meg.

f) Észak felől kőtornác nem alkalmaztatott, hanem a fedél szilárdabbá tétele végett 6 kemény tölgyfaoszlop állíttatott fel.

2. Az építés költsége az ajándékba kapott építési anyagot s vecturák árait is pénzbe számítva teszen összesen 8240 frt 44 kr. o. é.

3. Készpénzül kellett fizetni építési anyagokra és mesteremberekre 7146 frt 38 krt. Az egyesek és községek által ajándékozott anyagok, vecturák és kézi munkák megérnek 1094 frt 6 krt. A kettő együtt 8240 frt 44 kr.

4. Egyesek és testületek a következő anyagokkal vagy azok beszállításaival járultak az építéshez. A tordai unitár. ekklezsia adott 18 □ öl követ, értéke 162 frt. Kövend, Rákos, Várfalva ajándékoztak két-két szál tölgyfát. Csegez 50 véka meszet. M.-Szengyelből Murvai István küldött két szekér nádat. A tordaiak ingyen beszállítottak 165 szekér porondot, 94 szekér követ, 82 szekér téglát; a bágyoniak 21 szekér követ; a szindiek 19 szekér követ; a szent-mihályfalviak 11 szekér fát, 5 szekér téglát; a mészkőiek 12 szekér követ; a sinfalviak 6 szekér meszet; a komjátszegiek 3 szekér követ; a kövendiek 3 szekér követ. Készpénzben ajándékoztak: a magas kormány épületfa helyett 500 frt; Kolozsvárról egyesek 455 frt; Tordáról egyesek 607 frt 61 krt; Toroczkóról egyesek 23 frt 56 krt; Bágyonból egyesek és az ekklezsia 15 frt; Kövendről az ekklezsia 10 frt; Szent-Mihályfalváról Dobos József 10 frt. Összesen 1621 frt 16 krt. Az ajándékozott építési anyagok és vecturák pénzértéke 1094 frt 6 kr. E szerint az összes ingyen munka és ajándékozás tesz 2715 frt 23 krt.

Az építés első részének befejezése után az igazgatóság arról kezdett tanácskozni, hogy miként lehetne az iskolai pénztár gyenge erejét oda emelni, hogy az építkezés fedezésére felvett s megfizetetlen adósságból kibontakozzék s a be nem végzett építkezés költségeit tovább is fedezhesse. E végből Székely Elek elnöksége és Vá-

radi Károly jegyzősége mellett feliratot intéztek az E. K. Tanácshoz, a melyben felfejtették, hogy az iskolai pénztárnokot naponként zaklatják az építésre felvett kölcsönök megfizetéséért; s hogy az épület szűk volta miatt jelenleg csak négy tanterem áll a tanítóság rendelkezésére s a mellett a régi épületek is sok reperálást kívánnak a nélkül, hogy ez által kellőleg lehetne segíteni rajtok; felkéri tehát az E. K. Tanácsot, miszerint hatalmazza fel az igazgatóságot, hogy anyaszentegyházunk lelkileg buzgó s anyagilag tehetséges tagjai iskolánk, e szellemi intézetünk pártfogására és segélyezésére szólíttassanak fel.

Az E. K. Tanács a tőle kitelhetőt megtette; felhatalmazást adott az igazgatóságnak, hogy a főtanácsilag iskolánkknak adományozott restáns kamatokat per utján is felhajthassa, a minek az az eredménye lett, hogy az 1918 frt 60 kr. hátrálékból csak 678 frt 35 kr. maradt felvételen. Felhatalmazta az E. K. Tanács az igazgatóságot arra is, hogy a Küküllőkörben, Aranyos-Tordakörben és Kolozs-Dobokakörben lakó hitrokonainkat segélyezésre szólíthassa fel. Végül az 1868-ik évi zsinati beszédek árából begyűlt 77 frt 7 krt az iskolának ajándékozta az építési költségek törlesztésére.

Az igazgatóság az E. K. Tanács intézkedéseit hálás elismeréssel fogadta, Várad Károly igazgatót kinevezte segélygyűjtőnek és megbizta, hogy egy buzditó adakozó felszólítást fogalmazzon. S meghatározta, hogy Abrudbányára is adakozási könyvet fog küldeni Mózes András lelkész kezébe. De bár mennyire buzgolkodott is az igazgatóság az építés tovább folytatásán, azt az 1874-ik évig elkellett halasztania. Azonban ez idő alatt sem élt tétlenül, habár két igen buzgó tagját Várad Károlyt (1870-ben Kolozsvárra ment tanárnak) és Székely Eleket (1873-ban elhalt) el is vesztette. Székely Miklós indítványára kért adott be a városi kebeles polgárok gyűléséhez az iskola tovább építésére segélyadás iránt, és ez a testület, a mely minden szép és nemes ügyért való áldozatkészségének már oly számtalan jelét adta, nem utasította el az igazgatóság kérését sem, hanem a legnagyobb készséggel 1000 frtot szavazott meg iskolánk tovább építésére és a megszavazott összeget 1873-ban két részben ki is fizette. Ez idő alatt az iskolai pénztár is megkönnyebült az előbbeni építés alkalmával ránehezedett terütről, úgy hogy az igazgatóság 1873. nov. 1-én tartott gyűlésében eljöttek látta az időt, hogy az iskola tovább építése és bekerítése ügyében az E. K. Tanácshoz feliratot intézzen. Feliratában felemlíti, hogy a régi fából épült szobák már annyira rossz állapotba jutottak, hogy azokban többé lakni az egészség kockázatása nélkül lehetetlen; sok szülő más városba küldi gyermekeit, ha azok az új szobákban helyet nem kaphatnak. Az évenkénti javítások költségesek és céltalanok. Az iskola bekerítését a rend és jó erkölcsön kívül az egészségi szempont is megköveteli. A Jobbágy-féle hagyaték eladott részének árából az építés és bekerítés létesíthető. Az iskolának is van 1000 frt készpénze, Kelemen Benő is ajándékozott 300 frtos földtehermentesítési kötvényt: az építési faanyag az államtól kérés utján megnyerhető;

tehát semmi nagyobb akadály nincs, mely miatt az építés elhalasztassék.

E felterjesztésre tett válaszában 1874. jan. 2-án az E. K. Tanács az építés tovább folytatását megrendelte oly módon, hogy a Jobbágy hagyatékok eladott részeinek árából a vallásközönségnek ezen hagyatékokot terhelő követeléseit elégíttessenek ki, s az ettől fenmaradó összeg a Torda városától e célra kapott összeggel, Kelemen Benő által e célra tett 300 frt alapítvánnyal, haszonbérékből bejövő összeggel s más az építési célra nyiltható jövedelmi forrásokból nyrendő segélyvel együtt fordíttassék építésre; s ezekből az építés az előállítható pénzmennyiség erejéig tovább folytattassék, természetesen előre megállapítandó s az E. K. Tanács által jóváhagyandó terv és költségvetés szerint.

E leirat vétele után az igazgatóság megbizta Szigethi Sándor felügyelő gondnokot, hogy készíttessen építési tervet és költségvetést. Segély adásra módosabb és tekintélyesebb hitrokonaink közül felszólított mintegy 125-öt. Adományok gyűjtésére kinevezte és felkérte Albert János, Szigethi Sándor, Pálfi Károly, Rédigér Béla, Pápai József, Székely János, Fodor Mózes, Rédigér Árpád (Küküllőkörben) és Váradi Károly (Kolozsvárt) atyánkfiait. Ezekhez csatlakozott az ügy iránti buzgalomból Orbán Balázs hitrokonunk, ki az országgyűlési képviselőktől 82 fitot gyűjtött be iskolánk építési költségeire.

Az építési tervet és költségvetést Paulás Ignác mérnök készítette el 7717 frt 63 kr. kiadási előiránnyal. E terv szerint öt új szoba volt építendő. A meglévő épület keleti vagyis utczafeleli oldalának egyik része (a régi rectori házból átalakított három szoba) oly erős, hogy emeletet is megbirna, míg ellenben nyugotra menő szárnyoldal (4 új szoba), mely csak újabb időben lett hozzá építve, az emeletet nem bírja meg. Technikai szempontból ajánlatos és célszerű, ha az ujonnan építendő szárnyoldal úgy folytatatik, illetőleg hosszabbíttatik meg, hogy ha a szükség kívánja arra még emeletet is lehessen építeni és fa helyett kőből készült folyosó-oszlopokkal legyen megerősítve. Négy szobának hossza és szélessége legyen egyenként 11° 4' 7", az ötödik vagy végső szoba hossza és szélessége pedig 19 öl. Az első építéskor a terv az volt, hogy az épület délkeleti szegletétől, vagyis az auditoriumtól nyugotra menőleg legyen 6 egyenlő szoba; ezeken alól a szeglet szobáig legyen egy lejárat a délfelőli udvarra; a szeglet szobától forduljon az épület északra és itten egymás végtében legyen még öt szoba, összesen tehát 16 szoba. Ellenben az új terv szerint a meglévő szobáktól nyugotra menőleg egyenes irányban és azokkal összeköttetésben még csak 5 szoba volt építendő, úgy hogy e szerint a terv szerint a korábban tervezett 16 szoba helyett csak 12 lett volna. Azonban a hely fekvése miatt a végső vagy 12-ik szoba oly magasra emelkedett, hogy építés közben a tervtől eltérőleg jónak látszott az alá még egy szobát csinálni, így született meg a 13-ik szoba, a melyet alanti fekvése miatt általában pinczének neveznek, de a mely jó tanteremnek is.

A Paulás által készített építési tervezetet és költségvetést az

E. K. Tanács elfogadta és helybenhagyta. S megbizta az igazgatóságot, hogy a célbavett építkezést az elfogadott terv- és költségvetés alapján hajtsa végre. Megrendelte azt is az igazgatóságnak, hogy a várostól s még ha lehetséges, a megyétől is szerezzon be bizonyítványt az iránt, hogy a kérdésben levő építkezés mulasztthatatlan s az általános tanügy tekintetéből szükséges az iskola fentartása, hogy így e bizonyítványok alapján lehessen folyamodni a kormányhoz az építő faanyagok ingyen való kiszolgáltatásáért. A városi tanács, úgy a megye alispánja Miksa Elek készséggel adták meg a kívánt bizonyítványokat, állítván, hogy az unitár. középiskola Torda városa és nagyterjedelmű vidékére közművelődési, valamint nemzetiségi tekintetből jótékony befolyást gyakorol. Annak fennállását a városi és vidéki lakosság felekezeti különbség nélkül ohajtja. Az abban divatozó okszerű tanítás a fiatalságot a szülők csekély költsége mellett képessé teszi a tudományoknak felsőbb iskolákban elsajátítására. A bizonyítványoknak és azok alapján az E. K. Tanács kérésének az a fogantatja lett, hogy az állam félárban 267 drb gerendát, 800 drb léczet és 765 szál deszkát utalványozott ki a tordai faraktárból az építésre.

Az igazgatóság az építést házilag eszközölte, s a felügyelettel megbizta Szigethi Sándor felügyelő gondnokot és Májai István tanárt és pénztárnokot, a kik a kőmives-, ács-, és asztalos-munkákat kiadták szakembereknek. — Az építés 1874. jun. hó utolsó hetében kezdődhetett meg, mert az építés miatt már június 17-én megkezdődtek a vizsgák és aug. utolsó hetében már az ácsmunka is készen volt s így 1874. nyarán beveződött az építés; fenállott az épület úgy a miként ma is áll és bekerítettett részben hatalmas kőfalakkal, részben pedig deszka kerítéssel. Az építés költsége került 7217 frt 94 krba. Ez összeg törlesztésére az iskolai pénztár készlete nem volt elégséges, hanem kölcsönhöz is kellett folyamodni, felvétellett a tordai kisegítőből 3000 frt. A tordai kebeles polgárok, egyesek és testületek a „Keresztény Magvető“ 10-ik kötetében is közölt kimutatás szerint készpénzben adományoztak 2547 frt 75 krt. A rákosi ekklezsia ajándékozott 2 szál tölgyfát; Fekete Ferencz Tordáról egy darab tölgyfa gerendát; Luth Sámuel 1000 drb téglát, 900 drbot gedig 27 frt helyett 25 frtba számított. A tordaiak ingyen beszállítottak 184 szekér követ, 12 szekér téglát, 2 szekér porondot, 15 szekér fedélcserpet. A szentmihályfalviak 32 szekér követ; a rákosiak 15 szekér követ; a szindiek 6 szekér követ; a várfalviak 4 szekér követ; a kövendiek 2 szekér követ; összesen 243 szekér követ, 15 szekér fedélcserpet, 12 szekér téglát és két szekér porondot.

Az egész épület felépítése a 3 első szobán kívül, a melyek a régi rectori házból csak átalakítottak, került 15458 frt 38 kr. Azonban az épület mostani alakjában a környező kőkerítésekkel együtt szakértői vélemény szerint is megérne 30,000 frtot.

Még megjegyzem, hogy a régi isk. épület északi végén fenmaradt 3 szobát 1875-ben lerombolták s fájából 4 fás kamarát építettek.

S így sok áldozattal és fáradsággal felépült a szép és szilárd kőiskola épület, a melynek létrejöttét sokan ohajtották, de nem érhették meg, és a mely hivatva van századokig szolgálni a nevelés szent ügyét, a melyet a régi rozzant faépületek is oly hiven és hosszasan szolgáltak. Legyen hála az isteni gondviselésnek, hogy ezen mű létesítéséhez segédelmet adott és legyen áldott és tisztelt emléke azon buzgó és áldozatkész embereknek, a kik ennek felépítését szellemi és anyagi munkáikkal elősegítették. Legyen köszönet különösen Torda városa tanácsának és közönségének, a mely eme középiskolának becsét és fontosságát mindig úgy fel tudta fogni és annak fenntartására segélyét és áldozatát mindig oly készséggel, örömmel és bőkezűen hozta meg.

VARGA DÉNES.

lyeknek éltető lelke a valódi tiszta szeretet, a minek alapján ezek a vallásos kegyelet által megőrizve s az igaz buzgóság által megszentelve ma is gyakorlatban vannak.

Egy ilyen szokásos gyakorlatra, egy ilyen Isten iránti hálaünnep megszentelésére gyülekeztünk össze ide, ez alkalommal mi is k. ai! egy hálaünnep megszentelésére, melyet már az első testvérek Kain és Ábel is megtartottak, s melynek megtartására Izrael népének legelső vezére és törvényadó prófétája ily parancsolatot ad: A te mezei veteményed zsengéje aratásának ünnepét is megtartsad! Vajjon szebb és jogosan kötelezőbb parancsolatot adhatott volna-e Mózes az ő népének, mint ez? vajjon méltányosabb és igazságosabb kötelességet szabhatott volna-e népe eleibe, mint ez vala? Hiszen mi lehet nagyobb öröme, mi lehet méltóbb tárgya ünnepszentelésre a földmivelőnek, mint az az időpont, midőn egy lefolyt év fáradalmainak jutalmát s egy következő év mindennapi kenyerét csűrűbe betakarítva láthatja?! Bizony méltó ez a megszentelésre, s ha megünnepelték ezt az ó világ népei, mennyivel inkább megillet ez ünnepszentelés minket keresztényeket, kik a Krisztus tudományának világosító szövétnekénél tisztán látjuk a mennyei atya jótéteményeit, látjuk az ő gondviselésének ezer nyomait s érezzük az ő kimondhatatlan nagy szeretetét, ama számtalan áldásaiban, melyekkel a földet évenként felékesíti és gyümölcsözteti, különösen pedig az aratásra megért s aranysárgán ringatózó buzakalászokban, melyekben oly édes atyai szeretettel nyújtja nekünk, testünk táplálására az életnek kenyerét.

Ezeket látva, tudva és érezve, midőn tapasztaljuk ez évben is az aratás gazdag áldásait, méltán gyujthatjuk fel hát szivünk oltárán a szeretet szent tüzét, s méltán vehetjük ma ajkainkra mi is a koronás dalnok hálaénekét: Uram, tenéked áldozom hálaadásnak áldozatával!

Most tehát k. ai! midőn mi aratási hálaünnepet szentelünk, áldozatot teszünk Istennek szent színe előtt, s ha mi nem testi vagy anyagi áldozatot, vagy éppen buzakévé hoztunk Isten eleibe, mint tevék azt hajdankori elődeink, vagy éppen a teremtés kezdetén élt testvérpár egyike, ez onnan van, mert idvezítő Jézusunk megtanított minket arra, hogy az Isten lélek s azért a kik őket imádni akarják szükség, hogy lélekben és igazságban imádják. És ha Jézus gyakran kikelt a korában is divatozó helytelen és czéltalan égő áldozatok ellen, mint ma is kikelt a tudomány némely korszerűtlen áldozatok ellen, de azért megengedte, sőt maga is gya-

korolta a lelki áldozatot, s a mit ő mondott akkor, ma az ő legméltóbb apostola a tudomány hangosan kiáltja: Nem jöttem én, hogy a törvényt eltöröljem, hanem inkább hogy azt betöltssem!

Szivünk hő ohajtását, lelkünk szent vágyát követve a szabadban szabadon ímádkozhatjuk hát a mi Istenünket; a gyermeki tisztelet ragaszkodó szeretetével zengedezhetjük a halmok és hegyek visszhangzó dalát s örömmel kiálthatjuk Szt. Dávid magasztaló énekét: Tisztelnék téged a népek Isten, tisztelnék téged minden népek. A föld megadta az ő gyümölcsét, megáld minket az Isten, a mi Istenünk!

Ez aratási hálaünnep alkalmával, a szent lecke alapján, rövid és egyszerű beszédem célja lesz megmutatni előttetek k. ai, hogy miként tartsuk meg a parancsolatot? Természetesen úgy, ha az aratás áldásaiban megismerjük Istennek végtelen szeretetét, s ha az ő áldásaival nemesen élünk és azokból másokat is részesítettünk.

Jertek k. ai! menjünk vissza a szenttértételek nyomain arra az időpontra, midőn Noé pátriárcha a vizözön után oltárt emelt és azon áldozott Istennek végtelen kegyelmeért s áldott szabadításáért; jertek emlékezzünk meg Istennek amaz ígéretéről, melyet Noénak mondott, midőn az emberiséggel szövetséget kötött, minek jeléül szivárványt látatott az égnek boltozatán s ezeket mondá: Ez legyen jele annak, hogy e földön soha meg nem szünik a vetés és aratás.

Istennek ez az ígérete esztendőnként mindig teljesül, s az emberek annyira megszokták, annyira ragaszkodnak ehez, hogy reménység alatt szánt mindég a földmives, reménység alatt veti magvát a földnek barázdáiba, bizván, hogy azoknak egykor aratása lesz. Reménység alatt vágja sarlóját a megsárgult kalászosok közé, reménység alatt kötözi kékébe a kenyérnek botját s reménység alatt takarja csűrűbe a rakásra halmozott búzakévéket, bizván, hogy ezek a mint élete fentartására egyfelől biztosítékot nyujtanak, úgy másfelől ezekben van letéve ismét egy jövő aratás áldásainak alapja, a vetésre szánt magvak sokaságában.

Ennyi remény s Istennek ama felséges ígérete honnan lett és lesz folytonosan az emberiségnek osztályrésze? Ennyi reménynek és Isten ama felséges ígéretének hol van letéve az alapja, hol van az a kimerithetetlen forrás, melyből mindezek oly édesen, és oly vigasztalóan csörgedeznek végig a szántóvetőnek életfolyamán?! Ez a

forrás az Istennek elhagyhatatlan szeretete, ő nála, az ő mindeneket átölelő szeretetében van letéve az örök vetés és örök aratás reménységének változhatatlan alapja.

És ha tekintjük a természetnek egyéb változásait, ha nézzük és vizsgáló tekintettel kísérjük, hogy a természet kebelén a tavaszszal öltött zöld bársony-lepel miként változik át a nap érlelő heve alatt az érettség sárgult mezévé, s a tökéletesülés felé közelgő buzalkalász miként hajtja áldással rakott fejét a föld felé: önkéntelenül is azt kérdezzük: honnan van az, hogy a föld minden évben megadja gyümölcsét? honnan veszik a különböző növények azt az erőt, hogy mindenik a maga idejében s a maga neme szerint hozza meg gyümölcsét? Talán önmaguktól vannak mindezek? oh nem k. ai., hiszen ez balga ítélet volna. Vagy talán az időjárástól, a nap érlelő hevétől s az eső áldásos cseppjeitől vannak mindezek? Ugy van ai! De hát ezek vajon honnan állanak elő, miért hogy éppen így és nem másként munkálkodnak?! Oh ai! Isten az, a ki felhozza az ő napját mind a jókra, mind a gonoszokra, ő az, a ki esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak földére egyaránt. S mindezek az ő végetlen szeretetének kifolyásai, mert ő maga mondja mindannyiszor, valahányszor áldásait velünk érezteti: Örökkévaló szeretettel szerettelek tégedet s azért bocsátottam reád az én irgalmasságomat!

Ennek örvendetes bizonyága jelen évi aratásunk is, ebben is az Istennek nagy szeretete és gondviselése lett nyilvánvalóvá mi közöttünk; avagy nem fogatkozott volt-e meg a mult évben megrakott csűrök áldása s nem lett-e nyilvánvalóvá sokaknak szűkölködése és nem vált-e szükségessé az Isten kegyelmének szabadítása?! Bizony nem tagadhatjuk el ai, hogy mindnyájan vártuk az új aratás áldásait s ezekben a gondviselő Istennek szükségeinkből való áldott szabadítását!

De e várakozás közben mennyi remény és félelem járta át kebleiteket, hányszor váltakozott sziveitekben a biztató remény és a kételkedő félelem játéka? És midőn édes reményeitek valósultán minden félelem és rettegés nélkül hordozhattátok sarlóitokat az aratásra megért gabonák között, s törölhettétek izzasztó munkáitoknak veritékeit, melyek naptól barnult arczáitokon lefolyának, s szoríthatátok a munkától kérgesült tenyeretekkel a kenyérnek botját: nemde nem jutottak-e eszetekke a kegyes Ábrahám szavai, hogy ezekkel vigasztaljátok kenyér felől kérdező gyermekeiteket: Biz z á l f i a m, mert az ur gondot visel.

És midőn az isteni gondviselésnek nagy szeretetéből már eddig jutottatok, hogy csüreitekbe egybetakarva látjátok az Istennek áldásait, gyötrő és fáradságos munkáitoknak kedves gyümölcseit, s ezekben megszabadulva látjátok magatokat egy esztendei kenyér nehéz gondjaitól, s biztosítva látjátok talán terhes házatok eltartásának és családotok s kedveseitek táplálásának feltételeit, nem támad-e lelketekben egy szent gondolat, mely Istenhez emelje sziveteknek minden érzetét s arra buzdítson, hogy ama mennyei atyának, a szeretet Istenének ennyi jótéteményeiért hálát zengve, a koronás dalnok szót. Dávid királylyal így kiáltatok: „Áldjad én lelkem az Urat s el ne felejtkezz semmi jótéteményéről!”

De talán felesleges is ilyen kérdést intéznem hozzátok most, midőn e tekintélyes szent gyülekezetben minden arczról kisugárzani látom a közörömnök ama lelkesült kifejezését, mely legigazabb bizonyosságtétele annak, hogy ti az aratás áldásai között megismertétek az Istennek nagy szeretetét és jóságát, s szent bizalommal jöttetek a természetnek e magasztos templomába, a lelketekben élő gyermeki hálás tisztelet legszentebb adójának lefizetésére; s úgye szent vágyódással siettetek ide, hogy miként őseitek, győzelmes csatáik után, egy-egy szent forrás tövében szenteltek ünnepet a legdicőbb hadurnak áldozván, úgy ti is, az aratás küzdelmes napjai és hetei után egy kedves forrás körül szenteljetez öröm- és hála-ünnepet a szeretet és jóság Istenének tiszteletére?!

Nehogy azonban ez örömnök édes emlékéz megzavarná az aratás áldásainak czéltalan használata, éppen a háládatosság érzete int arra, hogy Istennek ez újabb adományával is nemesen és czélszerűen éljünk, mert csak így lehetünk a kereszténységben valódi testvérek s a földi teremtések között Isten képének hordozói. Egy szent fogadást kell tennünk tehát, hogy nemcsak e napon, hanem életünknek minden idejében áldani fogjuk az isteni jóságot, s nemcsak ajkainknak beszédével, hanem cselekedeteink nemes jóságával is igyekezőnk megmutatni, hogy bennünk igaz keresztény lélek és valódi testvéri szeretet lakozik. — Legyen hát első és legfőbb gondunk, hogy a mit ez új aratás áldásaiból saját asztalunkra juttatunk, az legyen a békesség kenyere, melyet a házastársak, szülők és gyermekek, gazdák és cselédek csendes békével, Isten nevének dicsőítésével, házuk és családjuk fentartására s azok jólétének és boldogságának előmozdítására s a tiszta szeretet törvényének megőrzésére lelkiörömmel használhassanak. A mi pedig ez új áldásból ruházkodásra jut, hadd legyen abból a tisztesség ruházata, melynek viseléséhez

ne ragadjon a boszuállásnak, roszakaratnak, irigységnek és rágalomnak szenyje, sem az önzésnek, kevélységnek, munkátlanságnak és üres dicsekedésnek pora, hanem ékesítsék azt szelidség és alázatosság, szorgalom és jógyekezet s a tiszta józan vallásos szeretet és a közjó előmozdításának vágyai! És a mit a közjóra áldozunk, mert önfentartásunk mellett erre is köteleztetünk, — legyen az egyházi vagy polgári áldozat, tegyük önként és módunkhoz képest szives indulattal, mert az a kedves dolog Isten előtt, ha nem nézi ki-kí csak a maga hasznát, hanem, az apostol szerint, nézi egyebek hasznát is!

Hát a szegények, szükölködők, szerencsétlenek és nyomorultak ügyét ki szánja meg, ha nem azok, kiknek az isten bővséges aratást adott? És a betegek, szenvedők könnyhullatását ki törülje le s az özvegyek és árvák keserveit ki vigasztalja meg, ha nem azok, a kiket Isten jósága azért áldott meg, s azért részesített a szerencsének és földi javaknak áldásaiban, hogy mint Isten akaratának végrehajtói, szerencsétlenebb embertársaik sorsán testvéri szeretettel könnyörüljenek??!

Maga az ur Jézus is példát adott nekünk erre, midőn az emberek között szélylyel járván, a szerencsétleneket vigasztalta, a betegeket gyógyította, a tudatlanokat tanította, a bűnösöket intette, és a kételkedőket Istenben bizni tanította, s a gyengélkedőket gyámolította. Hát mi hogyne követnők Idvezítőnket, ki a tiszta szeretet nagy munkájának bevégezése után így szólott tanítványainak s általok nekünk is: Én példát adtam tinéktek, hogy a mint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjetek!

Ezekből, úgy hiszem k. ai. megértettétek, hogy miként kell az aratás áldásait használnunk, hogy egész életünket Istennek áldozzuk s jótéteményeit soha el ne felejtsük és hogy ezek szerint élve valóban boldogok legyetek mindennapi imádságaitokban és munkásságotok idején szüntelen elmétekben forgassátok és szívetekben hordozzátok a koronás prófétának önlelkéhez intézett tanácsát: Áldjad én lelkem az Urat, s el ne felejtkezz semmi jótéteményéről.

KIS-GYÖRGY SÁNDOR

volt kénosi, most vargyasi pap.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1889. május.

(Scherer Ede. Carrau Lajos)

Szerkesztő Ur!

Mostani levelem hasonló ha nem is éppen egy gyászbeszédhez, de egy gyásztudósításhoz. Akár hibája legyen ez, akár előnye, nem határoz. Az életben kényszerítve vagyunk alávetni magunkat azoknak az eseményeknek, melyek nem tőlünk függnék. S a halál szükségképen egyike azoknak a tényeknek, melyek le kell hogy kössék figyelmünket. Az oly ürességeket hagy, melyek előtt azt kell kérdeznünk, hogy hogyan lehet azokat betölteni. Ilyen nagy ürt hagyott hátra az irodalomban, a bölcselőben, az irodalmi és bölcselmi kritikában Scherer Ede halála. Ez a minden tekintetben rendkívüli s általánosan ismert gondolkozó oly nagy szerepet játszott és oly nagy befolyást gyakorolt a francia protestántizmusra, hogy hálátlanság és igaztalanság lenne róla néhány sorban meg nem emlékezni és munkásságáról nem beszélni.

Scherer Ede született Párisban s fia volt egy svájci származású bankárnak. Eleinte a klasszikusokat tanulmányozta, aztán két évre Angliába ment. Visszatérve Franciaországba, főleg jogi tanulmányokra adta magát. Végül Strasburgba menve teológiát tanult s „Prolégomènes à la dogmatique de l'Eglise réformée“ című művével tudori címet nyert. E nevezetes munka egy világos észjárású theologust árult el, de nem lehetett kivenni, hogy szerzője hol fog egykor a teológiában és a filozófiában megállapodni. Itt még teljesen orthodox álláspontot foglal el. S orthodox felfogás nyilvánul két következő munkájában is: a „Prolégomènes“-ben, melyet azután két évvel közölt és az „Esquisse d'une théorie de l'Eglise chrétienne“-ben. Scherer ekkor a bibliamagyarázat tanára volt Genfben, az Oratoire teológiai intézetben. Ez intézet az államtól egészen független és semmi közössége sincs az ugynevezett nemzeti theol. facultással. Öt évig volt itt tanár és valóban rendkívüli sikert ért el. Előadásait sokan hallgatták és lelkesültek azokon. Az orthodoxoknak nagy volt a reményük iskolájuk jövője iránt, midőn e kitűnő tanár oly nagy számban vonzotta oda a hallgatóságot. Egy orthodox lap így irt akkor az ő nagy

reményeikről: „Ez erős gondolkozásu, nagy tudományu ifju theologusban egyszerre a jelenkori francia egyháznak tudósát és az evangéliumi igazság jól felfegyverzett harczosát, a milyent mi ohajtottunk, kell hogy üdvözljük.“ S ő csakugyan doctora lett a jelenkori francia egyháznak, de nem csupán az orthodoxok vágya szerint, mint hátrább látni fogjuk.

Scherernek tehát első munkái orthodox szelleműek és pedig tulzóan orthodoxok. Az Angliában akkor keletkezett vallásos mozgalom, mely az „ujraébredés“ (revival) név alatt ismeretes, nagy hatást gyakorolt Scherrere és őt tulságosan szigoru calvinistává tette. S mint genfi tanár négy évig a legszélsőbb orthodox eszmék mellett harczolt. Megáldva munkaerővel, nagy tevékenységet fejtett ki. Előadásai és theologiai közleményei mellett csaknem egyedül szerkesztette „La Reformation au XIX-e Siècle“ czimű lapot, melyben egyházi kérdéseket vitatott nagy élénkséggel. De ekkor már megkezdődött benne a lelki foradalom. Egy lassu, de folytonos és biztos átalakulás ment végbe az ő forrongó szellemében, független lelkiismeretében, mely messze távol vitte őt kiindulási pontjától. És ez a belső változás nyilvánulni kezdett külsőleg is. S tanítványai észrevették ezt. Theologiai előadásai lassanként mindinkább átalakultak. Hallgatói kezdték elégedetlenkedni az irányváltoztatáson. S végre egyenesen kérdést is intéztek hozzá hitálláspontja iránt. S ő nem késett világos és határozott feleletet adni. Két hosszú levélben fejtette ki hitálláspontját, melyek rendkívüli hatást keltettek s egy külön füzetben adattak közre e czim alatt: „La critique et la foi.“ S egyidejüleg beadta a tanárságról való lemondását. Leveleiben megmagyarázza azt a lényeges változást, mely az ő nézeteiben a biblia ihletését és a bűnről stb. való eszméket illetőleg végbement. Ez az 1850-ik év kezdetén történt. S ugyanabban az évben alapította Colanival Strassburgban a „Revue de theologie et de philosophie chrétienne“ folyóiratot, melynek hatása kiszámíthatatlan volt Franciaországban a theologiai tanulmányokra, vagy jobban mondva a theológiát egészen átalakította. Hogy a szabadelvű protestantismus hatalommá lett, azt nagy részben kétségtelenül Scherrenek és Colaninak lehet köszönni. S hogy az orthodoxia is a régi hagyományos utról letért s vizsgálodni kezdett, és a bibliai könyvek ihletésről és hitelességéről való nézetein módosított, az azoknak az új eszméknek a befolyása alatt történt, melyek a strassburgi Szemléből áradtak szét.

1850-től 1860-ig Scherer több theologiai és philosophiai tanulmányt közölt a különböző folyóiratokban, melyeknek nagyobb részét külön kötetben is kiadta ez érdekes czim alatt: „Melanges de Critique religieuse.“ E kötethez írt rövid előszóban megragadóan festi azt a benső harczot, melynek eredménye az ő irányváltoztatása lett. „Az érzelem és a styl különfelesége, mely cikkekemben található, egy forrongó értelmi életnek az emlékiratai; és e körülmény ugy hiszem érdeket kölcsönöz azoknak, mit az olvasó talán e lapokat olvasva érezni is fog.“ Bizonyára csakis érdeklődést lehet

érezni e rengeteg tudománnyal, e szigorú és kérlelhetlen logikával szemben, mely megrázza a multat és megrázkodtatja egész alapjáig. Mennyire felfogja az ember az ő értelmi vívodásait, e metsző kritikával irt lapokat olvasva! Szorongva követi őt lépésről lépésre a kétség és a tagadás útján, a legnagyobb reménytelenségig, a teljes kétségig, a pessimuszig. Hátrább meg fogom mutatni, hogy a „reménytelenség és pessimismus“ szavak, melyeket használtam, éppen nem tulságosak, mert Scherer egészen addig ment.

Hogy az átalakulás korán kezdődött az ő szellemében, ezt eléggé mutatja az is, hogy mindjárt jelzett két levelének közlése s tanári székének elhagyása után, 1851-ben „La crise de la foi“ tanulmányát e szavakkal végzi: „Minél inkább szellemben és igazságban való imádással lesz a cultus, az ember annál inkább belátja, hogy az üdv az orthodoxián, valamint az egyházon is kívül van, mert az evangelium valami más nagobbszerű dolog, mint egyház és hitformula.“ A következő tanulmányaival, melyeket az ihletésről, a vétokról s főleg pedig azzal, melyet a catholicismusról és protestantismusról irt, melyben egyiket úgy mint a másikat lerontja, már a kereszténység határaihoz érkezik. Csak még egy kevéssel menjen tovább dialecticájával és kritikájával, a keresztény eszme határaiból kilépik. S Scherer talán nem is egyszer lépte túl e határokat. És hogyha ezt neki szemére vetették, nézetem szerint is nem joggal.

Lassanként felhagyott a szorosán vett theologiai tanulmányokkal és egyházi kérdésekkel. 1860-ban Versaillesbe tette át lakását és ott élt haláláig. Itt egy új korszaka kezdődik az ő értelmi tevékenységének. Nem szakít azonnal korábbi tanulmányaival, s mielőtt egészen az irodalmi tanulmányoknak szentelné munkásságát, bölcselmi kérdéseket tárgyal a „Revue des Deux Mondes“-ban. Itt jelentek meg egyéb munkái között kitűnő tanulmányai a Hegel bölcselméről. Ez időben alapított a Temps című lap és Scherer annak egyik rendes szerkesztője lett. Sokat foglalkozott a politikával s főleg a belügyivel. Erről azonban nem szólok. Scherer harmincz év alatt irodalmi, történelmi és bölcselmi tanulmányokat irt a lap számára, s főleg irodalmiakat. E tanulmányok külön kötetben is kiadattak s néhány nappal azután, hogy meghalt, új kiadást értek. Egyik levelemben említettem, hogy St. Beuve halála után az irodalmi kritikában a vezérszerep a Scherer kezébe jutott. Sokan még többre becsülik őt St. Beuve-nél. A két kritikusknak vannak közös vonásai, milyen teszem az, hogy mindkettő az embert keresi a művekben. De modoruk sokban különbözött. St. Beuve kerülőges volt, stylusa hízog, hajlékony és kényeztető. Scherer nem ismerte e hadifogást, ő egyenesen neki ment az akadályoknak, szembe támadott és győzelmesen harczolt. És mennyire fel volt ő fegyverkezve az irodalmi harcra! Győzte az utolsó pillanatig. Mély tanulmánnyal csaknem általános miveltséget egyesített.

Shakespeare, Goethe és Dante nyelve csaknem oly ismeretes volt előtte, mint saját anyanyelve. És a mily kitűnően ismerte a francia nyelvet, éppen oly bámulatosan írta is. Mennyire boszan-

kodott a régi szavakon és kifejezéseken, melyeket némely hirlapírók divatba akartak hozni. „A francia nyelv elrontásáról“ irt kitünő cikkkét e szavakkal végezi: „Mindez visszás, mindez botránnyos, mindez azt kívánná, hogy a francia akadémiának legyen teljes joga itélni ama gonosztevők felett, kik merényletet követnek el eme mindenek között szent dolog, az anyanyelv ellen.“ Scherer általában mindig távol tartotta magát a személyes vitáktól, melyek pedig nem ritkák az írói s főleg pedig az irodalmi kritikai pályán.

1871. jul. 2-án képviselővé és 1875. dec. 15-én örökös szenatorrá választott. Mindkét minőségben pártunkivüli állást foglalt el. Mérsékelt liberalis politikát követett, de nem lehet elhatározni, hogy vajjon ő köztársasági vagy monarchista volt-e. Én azonban úgy hiszem, hogy egész bizonyossággal lehet állítani, hogy ő nem volt barátja az egyenlőségi eszméknek, melyekben sohasem szünt meg az értelmi színvonalnak lealacsonyítását látni.

Mielőtt befejezném Schererről való ismertetésemet, hogy teljes rajzát adjam az ő szellemében végbement forradalomnak, szólnom kell még fennebb említett skepticismusról és reménytelenségéről. Nem nehéz dolog a kilencz kötetből (*Etudes sur la litterature contemporaine*) idevonatkozó helyeket idézni. De úgy hiszem, hogy a mit idézek leginkább kifejezi az ő lényét és gondolkozását, mint utóbbi műveiben nyilvánult. És ez az, mit Renan „*Les dialogues philosophiques*“ művéről irt. Renan általában skepticismussal vádolják. Scherer nagyon is hívőnek találja s mindenek felett nagy idealistának, midőn az emberiség jövőjéről s végtelen haladásáról beszél, a melyekben Scherernek nincs hite. De halljuk őt magát: „Valami különös érdekesség van ez erősítésetől lángoló szellemben (Renanban), mely nem tud itéletével megállani, annyira irtózik a nem tudástól. . . Azt hirtelték róla, hogy scepticus; de ki beszél több erősítéssel a végesről és a végtelenről, az időről és örökkévalóságról, mint ő? Azt hiszitek, hogy ő megszűnik erősítőleg beszélni, ha a föld sorsáról van a szó? Azt feleli, hogy a világok és a százévek az egyetemes lelki ismeret kifejlődésére vannak. Legkevésbé sem kételkedik abban, hogy más csillagoknak is vannak lakói; s még itt se áll meg; az ideálnak valósulni kell és sem a tér, sem az idő nem hiányozhatnak erre nézve. . . Nem látom a végtelen haladás álmának alapját, melyet ő gyanít a földön, annyira, hogyha e föld nem volna akkor más csillag vagy épp a világegyetem összesége számára véli azt lenni. A tapasztalati következtetés éppen ellenkezőleg beszél. A társadalmak mozgalma nivellirozásra irányul, hol minden nagyság el fog tűnni az egyenlőtlenségekkel együtt és a hol minden érdek harc czal fog végződni. Már régóta meg vagyok ütözve bizonyos társadalmi ellenmondásokon, melyek azt mutatják, hogy az emberiség nem megy előre a haladás útján, s nem engedelmeskedik jobb ösztöneinek. Keressük az egyenlőséget, azaz a részeséget minden világosságban és minden jóllétben; erényt csinálunk ebből és nem vesszük észre, hogy az általános színvonal emelésével az egyéni nagyság megrontására dolgozunk, és nem lehet tudni, hogy az emberiség

e miatt nem többet veszít-e egészben, mint a mennyit nyer. Mi igen nagy gondot fordítunk arra, hogy a nyomorult gyermekek megtartásának s az elgyengültek és betegesek élete meghosszabbíttassék. S nekünk tényleg sikerült az emberi élet megtartásának eszközeit emelni; de nem vesszük észre, hogy mi a jövő nemzedékek egészsége, szépsége és ereje ellen cselekszünk, hogy mi mindezek által a gondosságok által maga ellen a faj ellen követünk el sértést. . . . Renan optimismussa nem győzött meg engem. Az emberiség jövője a tapasztalatból ítélve Chinához hasonló állapot lehet, vagy még inkább a méhkaséhoz vagy a hangyabolyéhoz, szabályosság, egyformaság, közönséges jóllét; az élet kevésbé az, mi az élet érdeme: *propter vitam vitae perdere causas*. De nem folytatom tovább, még pessimismussal vádolhatnának. . . .“

Ez idézet talán kissé hosszú, de kifejezi Scherer gondolkozását, azt az elijesztő pessimismust, melybe, hogy belésett, ő maga is érezte, s a melyből nem is jött ki, sőt inkább belésüllyedt. „Amiel Journal“-jához nem is oly rég irt előszavát e szavakkal fejezi be: „A valódi bölcelem sohasem abból állott, hogy minden kérdést vizsgáljon, hanem ellenkezőleg abból, hogy a kérdéseket gyakran kikerülje. Mi elmegyünk a mélység mellett, s kerüljük a beleszédülést.“ S avagy ez utóbbi bizonyíték, mely a mind öntudatosabbá és emelkedettebbé váló élet előhaladása eszményét megtagadja, nem kívül esik-e a keresztény felfogáson? Szomorú dolog azt látni, hogy egy ily szép értelem kétségben tetszeleg. Mi nem kívánunk Scherer művéből egyebet megtartani, csak azt a nagyszerű emléket, melyet ő Colanival a „Revue de Strassburg“ által a theologiai tanulmányokban hagyott hátra és azokat a nagy szolgálatokat, melyeket ő a francia protestantismusnak tett.

Ez elégséges lesz nemcsak arra, hogy az ő nevét a feledéstől megóvjá, mert az elfelejtetni nem fog, hanem arra is, hogy szeretetté tegye benne az embert és a gondolkodót.

Scherernek nagyszerű theologiai és vallási könyvtára volt, melyben sok ritka és nehezen található munkák foglaltattak. Husz éve, hogy megszűnt a theologiai téren munkálni, de hogy könyvtára ne heverjen használatlanul, a francia protestans történelmi könyvtárnak adta, hol az nagy szolgálatot tehet mindazoknak, kik ott dolgoznak, minthogy sok olyan munkát találnak meg benne, melyet másutt hasztalan keresnének.

Scherer előtt néhány héttel halt meg, élete javakorában — csak 46 éves volt — Carrau Lajos egyetemünk egyik legkitünőbb tanára. Ő a Sorbonne-ban a bölcselmet adta elé. Finom, kitünő természet volt, egyenes és nyílt szellem; mint kritikus, kissé bártortalan, de ez szerénységéből származott. De minden dologban megkülönböztette magát főleg teljes őszintesége által. Könnyen és szépen irt s hallgatóit soha sem igyekezett elvakítani, hanem mindenekelőtt meggyőzni. Egyik legbuzgóbb védője volt a spiritualismusnak, úgy hogy

bármely oldalról támadták azt, igyekezett minden ponton megvédelmezni. A lángoló meggyőződés, a benső tűz, mely őt lelkesítette, nagyon érdekessé tette előadásait, s hallgatói igen szerették. Bölcselmi előadásain kívül sokat foglalkozott a nevelés, s főképp a nőnevelés ügyével. Bölcselmi munkái több kötetre mennek, s a nagyobb részük erkölcsi és vallási kérdésekkel foglalkozik, mint például: „*L'a philosophie religieuse en Angleterre depuis Locke jusqu'à nos jours.*“ Es ismét az, melyet a francia akadémia s az erkölcsi és politikai tudományok akadémiaja megkoszoruzott. „*La morale utilitaire exposition et critique des doctrines qui fondent la morale sur l'idée de bonheur.*“ S különösen sokat elmélődött az Isten eszméjén. Ez gyakran fordul elő tanulmányaiban s főleg pedig abban a kötetben, melynek czime: „*Les preuves de l'immortalité de l'âme dans le Phédon.*“ Gondolkodása mindig tiszta és átlátszó e nehéz problémákban. Három pontból indul ki: az én valóságának hitéből, az erkölcsiség abszolút becséből és az Isten, mint a tökéletesség és gondviselés eszménye lételeiből. A vallást és a bölcselmet nem különíti el egymástól, hogy ellenesekké tegye; azt akarja, hogy a bölcsелеm, nem szolgálja, hanem segédje legyen a vallásnak. De mindenek felett az *Evolutio*-ról irt kötet az, hol mindeme kérdések összevont, tudományos s egyszerűs mind emelkedett, vonzó módon tárgyalatnak. Ez bizonyára a legjobb, mit e tárgyról francia nyelven irtak.

Az magasabban áll Hartmann művénél is. Az is igaz, hogy Carrau más nézőpontra helyezkedik, mint a „*Philosophie des Unbevussten*“ írója. A német bölcsелеmre nézve, Isten az ő rendszerükben mellékdolog, míg a francia bölcsелеmnek az szükségképpi alapja, kiinduláspontja. Carrau munkájának teljes czime: „*Etude sur la theorie de l'evolution au point de vue psychologique, religieux et moral.* 1. v. in. 12.“ E fontos tanulmányban az evolutionisták különféle kísérleteit vizsgálja és vitatja meg, hogy megvilágosítsa az emberi faj, az ösztön és a gondolat eredetét; valamint a különféle cultusokét, s egymás életben való hit, az erkölcsi érzék és a nyelv eredetét. „A dolgok első eredetének problémája mindig transcendens problema marad. A positiv tudomány nem aspirálhat annak megoldására, ha az ő rendszere szelleméhez hűtlen lenni nem akar“ — ezt mondja Carrau bevezetésében. S később hozzáteszi: „A bölcselmi theismus lényeges dogmáinak, bármily ellenséges száándékot táplálnak is irántuk az új tan némely hivei, nincs mit félniök. Mindenesetre itt nem az Isten lételének kérdéséről van szó. Logikára és tényre van-e alapítva a transformismus avagy nincs? . . . Aztán alaposan megmutatja, hogy logika és tények a transformismusban hiányoznak; hogy az ember és állat közti különbségek lényegesen természet szerint és nem fokozat szerint, annyira, hogy az utóbbi nem alakulhat az előbbivé. „Sem az ösztön, — mondja ő — nem származik a reflex működésből, sem az ész az ösztönből. A jövő élet hitének legegységesebb formái, a vallásos érzés legkezdetlegesebb nyilatkozatai, a nyelv, az erkölcs nekünk valamely dolgot nyilvánítottak ki, mely kezdet-

től fogva a mi fajunk és más fajok közt egy átléphetlen elválasztó vonalt kellett hogy huzzon. Ez a különös valami az a tehetség, melylyel az ember azt mondhatja: én, röviden az emberi személyiség. De éppen ez, az állatnál nincs meg. Csupán az ember tud különbséget tenni az én és a nem-én közt... De nem ismertetem Carrau művét elejétől végeig, mert az igen messze vinne. Csakis némi fogalmat akartam adni e szép tanulmányról. Még csak néhány sort csatoklok, hogy látni lehessen, hogy a szerző minő logikával halad okoskodásában. Ebből az ellentétből, mely az én és a nem-én között van, s mely a reflectáló öntudatot teremti, származik a jövő élet hite, az embernek természetes hit, mely a reflexio ténye és annak természetes következménye. S ebből a reflectáló öntudatból származik az Isten lételeben való hit is. A nem-énben, a természetben az ember egy nagyszerű és erős rendet vesz észre és csodál, mely viszonyban van a reflectáló öntudattal, a melynek határ nélküli hatalmat tulajdonít. Aztán szemlélve a maga gyakran nyomorult állapotját, egy jobb lét gondolatára jön és a természet szerzőjét változhatlan boldogsággal öltözteti fel, melyben bizonyos feltételek mellett résztvenni remél; azaz, hogy e jövő boldogságot erkölcsi törvényekhez köti. Az eszmény az, mely neki föltűnik. Ez eszmény kétségtelenül változik a hely és korszakok szerint, de mindig és mindenütt feltolul az emberi észben, bármily kezdetleges legyen is az, egy tökéletesebb é n-nek eszméje, mint a milyent neki lelkiismerete tényleg ábrázol és akarátát kötelezi, hogy ez eszmény hú képét szabad törekvés által kifejezésre juttassa. Javitni ily hibát, megszerezni vagy kifejteni ily tulajdonságot, annyi, mint magát bátrabbá, mérsékeltébbé, jobbá tenni; egyezőval im a kezdetleges formulában az egész erkölcsi törvény és a durva vad ember, kire nézve az egész erény talán csak abból áll, hogy a halálos büntetések közepett nevet és énekel, midőn a halállal szemben az ő természete hitvány gyöngeségeit elnyomja, ezáltal ép oly világosan mutatja az erkölcsi eszmény, a feltétlen parancs lételetét, mint Plato dialectikája vagy Kant analysisse mutathatja." Carraura nézve a nyelv is a reflexióból származik. Tényleg a nyelvnek főbb feltételei az elvonásban és általánosításban vannak. Ezek pedig a reflectáló akarat tényei. A nyelv, mondhatjuk, az emberi személyiségnek természetes kifejezése, az öntudatot a reflexió tényében fogva fel." Szóval, mindazok a nyilvánulások, melyek az embert az állattól megkülönböztetik, Carrau szerint a reflexió következményei.

„Hogyha az állat reflectálni bírna és a személyes ént felfogni, nem lehet átlátni, hogy miért ne emelkedhetnék éppen mint mi a nyelvig, az erkölcsiségig, a vallásosságig. Viszont, hogyha e magaslatokra nem bír eljutni, egész bizonyossággal következtethetni, hogy ez azért van, mert nem gondolkozik. És bármily szerények is az emberiség kezdetei, arra nézve hogy haladását megmagyarázni lehessen, meg kell engedni, hogy az első naptól kezdve csirájában magában hordozta jövő fejlődésének minden pszichologiai feltételeit. A tapasztalatok és reflexiók felhalmozása, melyek a százévek folyama alatt létrejöttek, az átöröklés törvényének titokzatos hatása, az életért

való harcznak durva és üdvös követelményei, az alkalmasabb fenmaradása és ezek mellett a kiválasztás törvénye, mely számosabb és erősebb utódokhoz biztosít előjogot — mindezek kedvezhettek eme rejlő erők csaknem határtalan kiterjesztésének, de bizonyos, hogy nem teremthették.“

Még csak egy helyet idézek arra nézve, hogy Carrau hogyan fogja fel az Isten közbejövetelet az emberi nem formálására. Ő egy bizonyos pontig elfogadja egy német gondolkodónak, Köllikernek e tárgyra vonatkozó hypothesisét.

„Hogy a csiráknak észrevehetetlen módosulását veszik fel, legyen ez a moleculák összetételében való változás, melyek azokat alkotják, vagy pedig ama mozgások irányának vagy gyorsaságának csekély változása, melyek eme moleculák atomait elevenítik: nem elégséges-e ez megkezdeni a jövő ember és az ő állati őse közti különbséget, mely kezdetben felfoghatlan, de a mely hova-tovább mindinkább nyilvánul, abban a mértékben, a mily mértékben fejlődik a csirából kiindult szervezet és fejlődnek az észbeli tehetségek, a melyeknek e szervezet physiologiai feltétele? Es így az Isten ujjának eme bámulatos mechanismusra való leggyöngédebb nyomása, honnan az élő lény születik, elégséges lenne arra, hogy a régi fajokat új és tökéletesebb fajokká alakítsa, a nélkül, hogy a természetnek a mi tudományunk szemeiben látszólagos folytonosságát megzavarja. Megismerem, hogy ha még oly finom is e működés, az bizonyos értelemben mindig absolut kezdet, következőleg a teremtés ténye. De nem úgy tetszik-e, hogy így a pálya ama szük körére határolva, hol az atomok mozognak, kevesebb fáradságába kerülne a tudományos észnek azt elfogadni, mint egy felnőtt lénynek ex nihilo gyártását?

Láthatni, hogy Carrau Köllikernek heterogen generatioját elfogadja, egyezve e ponton különben Milne—Edwards-al, a tudós naturalistával. Cournot-val és más tudósokkal, kik a darwinismussal foglalkoznak, mely még sokáig lesz napirenden. S ezért, hogy én is ismertetem Carraunak e munkáját.

CHARRAUD.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI LEVÉL.

(Egyházi élet. — Az egyházközség örömnepélye.)

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, 1889. JUN. 20.

A hódmezővásárhelyi unitárius leány-egyházközség f. évi pünkösdi másodnapján lélekemelően ünnepelte meg fennállásának 10-ik évfordulóját. Ez az ünnepély úgy részleteiben, mint egészében méltó a megörökítésre, mert a magyar alföldi unitarizmus életének egyik legörvendetesebb pontját alkotja. Míg egyfelől bizonyosságot tesz a hivek lelkesítésre és nemes áldozatkészsége mellett, — másfelől tanúságot szolgáltat arról, hogy az unitárius magasztos elvei egyházunk keretén kívül is önkénytelenül is megnyerik maguknak a jó és nemes lelkek méltánylását s arra vannak hivatva, hogy a hit és lelkiismereti szabadság zászlója alatt ezereket fűzzenek össze egy nagy testvérületté.

Az örömnepélyben nemcsak a helybeli hivek, hanem az orosházi, mezőberényi fiók-egyházközségek küldöttei s más vidéki hitrokonok is résztvettek. — Pünkösdi első napján estére érkeztek meg a szegedi és m.-berényi hitrokonok, kiknek tiszteletére Megyelka József egyházgondnok — a vendégszerető házigazda — már azon este 20 terítékü gazdag vacsorát adott saját házában.

Az orosházi hitrokonok az ünnepély napján a reggeli órákban érkeztek meg. Egy lélek vezérelte össze a távol földi testvéreket: a szeretet lelke. Ez hozta őket körünkbe Vásárhelyre, hogy egyházközségünk örömeiben osztozzanak. Hiszen őket is ugyanazon magasztos eszmék lelkesítik, a melyekért mi lelkesülünk; őket a hit és szeretet lánczai elválhatatlan testvérekül csatolják hozzánk.

Az ünnepély délelőtt 9 órakor istenitisztelettel kezdődött. A nagyszámú közönség az elég tágas imaházat egészen a szorongásig megtöltötte; a hallgatóság soraiban más felekezetű polgártársaink is szép számban vettek részt. Alkalmi egyházi beszédet Ajtay János s-lelkész tartott Luk. 12, 32. alapján: „Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy adjon nektek országot.“ Beszédében vallásunk és egyházközségünk jövődjének biztosítékaival foglalkozott, buzdítva a gyülekezetet a további kitartó munkára, lelkesültségre, a melyek előbb-utóbb meghozzák áldásos gyümölcseiket!

Az isteni tisztelet után mindjárt ünnepi közgyűlés tartott. Megyelka József elnöklő gondnok lelkesült szavakban ecsetelvén a

mai ünnepély fontosságát, az ülést megnyitja s felhívja Hermann Béla egyházi jegyzőt, hogy szíveskedjék felolvasni az egyházközség 10 éves történeti rajzát, melynek megírására ő a Kebli Tanács megbízásából vállalkozott. A közönség érdeklődéssel és feszült figyelemmel hallgatta végig a felolvasást, a melyben egyházközségünk 10 évi története csinosan és hiven volt kidomborítva. Meghatóan érdekes volt ebben a megalakulás története. Mindössze 13-an kezdik meg 1879-ben a nagy munkát, — egy új egyházközség megalakítását. — Megfoghatatlan vágy ragadja meg lelköket s készíti ellenállhatatlannul arra, hogy a hit magasabb igazságai után törekedjenek. Hosszas idő telik bele, míg azon egyház tagjai lehetnek, a melynek magasabb tanaiért lelkesülnek. Mindenfelől akadályokkal s nehézségekkel kell küzdeniök. Vallásuk — még akkor — ezen a vedéken ismeretlen; — a kik hallottak róla, azok is bal itéleteket terjesztenek föléle. Mintha idegen földre léptek volna, magukra állanak mindenektől elhagyatva; a világ körülöttük egy ellenséges tábor: ők azért törhetetlenül állanak s folytatják a küzdelmet, bizva abban, hogy az Isten nem hagyja el azokat, kik az igazság ügyéért szenvednek. Az egyházközséget megalakítják, Először is egy temetőföld vételére hozzák meg áldozataikat, hogy legyen helyük, hol majdan az élet fáradalmi után, pihenőre hajthassák fejüket. Imaházuk még nincs; az isteniszteleteket egyik hitrokon hajlékában tartják. Ellenállhatatlan vágy támad szívökben, hogy templomot állítsanak az egy örök Istennek tiszteletére! A nemes vágy lelkesedést szül; a lelkesedést tett követi. A város középpontján megvesznek egy telket s a rajta levő nagyobb épületet csinos imaházzá alakítják át. — 1884. agustus 14-én ünnepeltek először igaz lelki örömmel s megnyugvással a hivek, a mikor tiszt. Derzsi Károly budapesti lelkész úr a nagy Magyarországon az első unitárius imaházat H.-M.-Vásárhelyen ünnepélyesen megnyitotta. E pontnál látják a hivek az isteni gondviselésbe vetett reményeiket valósulni; bizodalomuk és lelkesültségük új életre kelnek; a hit s az eszmék, a melyeket keblükben ápolnak, — százak szívében vernek gyökeret s a kicsiny sereg megsokasodva ad hálát ma a szeretet Istenének mindenható segedelmeért. Ez az egyházközség 10 éves történetének képe dióhéjba foglalva.

A közgyűlés éljenzéssel és meleg köszönettel fogadta a jegyző ur munkáját s szíves fáradozását.

Olvastatott ezután Méltóságos és Főtisztelendő Ferencz József unitárius püspök, kir. tanácsos úr levele, a mely atyai, meleg hangjával a szíveket és lelkeket áthatva a hallgatóság szemébe öröm és hála könnyeket csalt s egyszersmind az egésztest lelkes éljenzésre ragadta. Üdvözlő táviratok — illetve levelek — olvastattak még: Tiszt. Derzsi Károly budapesti rendes lelkész urtól; a kolozsvári anya-egyházközségtől; ngs. Székely Ferencz egyh. gondnok urtól több budapesti hitrokon nevében. Ezek után egy, a közgyűléshez érkezett, zárt levél bontatott fel. A mily talányos a levél érkezése, épp oly talányos a küldőnek kiléte. Név-aláírás helyett „Amicus“ szó állott a végén. Általános volt a meglepetés, a mikor

olvastuk belőle azt, hogy nem unitárius kézből származik. Egész terjedelmében közölném a gyönyörű levelet, térszűke miatt azonban csak egyes részleteit idézem. Az író meleg hangon üdvözli egyházközségünket s a többek között ezeket mondja: „Bár nem vagyok szerencsés magamat egyházuk kebelébe tartozónak mondhatni, de szívvvel lélekkel oda tartozom; mert oda vonz elmém, mely mindenben és mindenkor a világosságot keresi és követi. Boldogok önök, kik járhatnak a világosságban! Ezt annyival inkább mondhatom, mert ismerem egyházuk 10 éves multjának küzdelmes, de dicsőséges történetét. . . . üdvözlöm önöket, hogy széttörték az elmét elbutító s a lelket megölő obscurantismus bilincseket. . . . Szenvedve, küzdve cselekedték e dicső munkát, melynek gyümölcse sok ember lelki nyugalma és boldogsága lett! A nagy hatalommal szemben képes volt e kis sereg diadalt aratni, bár — a mi kikerülhetetlen a harcban — lett áldozata is; de ez csak fokozta lelkesedését a további küzdelemre s erőt adott neki. Csakis így volt képes felülmulni önmagát! Mi lelkesítette Önöket!? az, a mi az első maroknyi kereszténységet — mint a hogyan az irás kifejezi: a szent lélek! — a mely kell, hogy lakozzék mindenekben! Lakozzék önökben is egyenként és összesen életök végeig! . . . Hogy azon jótékony s nagy munkát, mely reájuk vár, — mihamarább bevégezhessek s általa ezerek és ezereknek váljanak jóltevőivé, boldogítóivá: törekedjenek szüntelen minden téren a világosságra, mert a sötétséget csak a bűn keresi, — s vonzzanak oda minél többeket; álljanak és állassanak ott meg tántoríthatatlanul, hogy tisztán látván mások is önöket és tetteiket: dicsőítsék az egy istent, ki szent lelket öntött beléjük bő mértékben.

Ezek az én szívből eredt jó kívánataim, hogy ne mondjam — tanácsaim, melyeket jubileumuk alkalmából önöknek küldök. De midőn ezt teszem: fogadják tőlem szívesen ez idezárt 50 frtot is dicső egyházuk szükségéinek fedezésére.

Isten áldása kísérje minden hasznos tetteiket!

Isten áldása legyen gyülekezetükön!”

Leirhatalan a hatás, melyet e levél felolvasása a közönségre gyakorolt; a szemekben ismét meggyültek a könnyek; az arcokon általános meghatottság volt olvasható, a szívből eredt halk sohajok fejezték ki legbensőbben a hálát, mely a gyülekezet keblét az ismeretlen jóltevő iránt eltöltötte. — Ime, így ad az Isten jót az ő népének! így támaszt magának prófétákat a kövekből is; így terem nemes sziveket, a kik résztvevőleg karolják fel az igazság ügyét s láthatatlanul is közöttünk járva, szavukkal és példájukkal lánglelkedésre ragadnak mindnyájunkat! A pünkösdi szent lélek indította a levélírót a nemes tetterre; közöttünk is egyszerre megkezdé az — áldásos munkáját. *M e g y e l k a J ó z s e f e g y h á z k ö z s é g ü n k l e k e s g o n d n o k a*, alig hogy köszönetet mondott meghatottságtól reszkető hangon az ismeretlen jóltevőnek, ő maga is azonnal 150 frtot ajánl fel az egyházközség céljaira. A nemes példát többen követik; egyszerre négyen-ötön állanak fel áldozataik meghozására. *B e n c z u r*

István egyh. pénztárnok, Aczél Lujza urasszony 50—50 frtot, Szametz András és Figura Dániel kebli tanácsosok 10—10 frtot, Megyelka Lajos kebli tanácsos 50 frtot, Nagy Sándor (Orosházáról) 10 frtot, Tek. Szabó Mózes egyh. tanácsos ur (Szege dről) 30 frtot, Perei Mihály (m.-berényi egyh. gondnok) 5 forintot, Szabó Péter (Orosháza) 5 frtot, Hermann Béla e. jegyző. 50 frtot, Ajtay János s.-lelkész 10 frtot ajánlottak fel s így néhány percz alatt 480 frt lett az egyházközség javára ajándékozva, részben azonnali befizetéssel, részben pedig rövid határidőre befizetendőleg, mely összeg Tisztelendő Derzsi Károly buda pesti lelkész urnak a közgyűlés után érkezett 20 frtnyi szives adományával 500 frtra emelkedett. Megjegyzem azonban, hogy hiveink körében az adakozások még most is folynak. Eddig is többen jelentették be ajánlataikat legkésőbb őszre fizetendőleg. Miután pedig remélhető, hogy az adakozások ősz végeig folyamatban lesznek: — akkorra tartom fenn magamnak a szerencsét, hogy e b. folyóiratban az adakozások általános eredményéről beszámoljak. — Éltesse Isten sokáig a nemesszivü adakozókat! gyarapítsa drága vallásunk és szeretett egyházunk buzgó tagjainak számát!

A közgyűlésnek a fentiekben kívül volt még egy nevezetes mozzanata. Ugyanis Megyelka József elnök indítványára kimondotta azt, hogy a segédlelkészi állomást mielőbb rendszerezíteni fogja. A javaslat kidolgozásával a Kebli Tanács bizatott meg. Ezek után a közgyűlés imával és egyh. énekkel rekesztetett be.

Ime! tehát a 10 éves örömnepély egyházközségünk életében valóban maradandó és áldásos nyomokat hagy maga után. Adja Isten, hogy az a lelkesültség, mely ez alkalommal áthatotta a sziveket — legyen közöttünk örökre s vezérelje egyházközségünket győzelemről győzelemre!

A közgyűlés után többen Benczur István egyh. pénztárnok vendégszerető házához gyűltünk össze, ki a vidéki hitrokonok tisztelére 40 teritékü gazdag ebédet adott. Vig kedélyhangulat uralkodott az ebéd alatt. Igaz, hogy az izletes ételek mellett keveset gondoltunk a toasztokkal (meglehet azért, hogy a vacsorához annál több legyen); de volt egy, a melyet felemlítés nélkül nem hagyhatok. Tek. Szabó Mózes egyh. tanácsos ur emelt poharat a vendégszerető házigazdára, Benczur Istvánra és nejére, Góbi Juiánnára, kiemelve azt, hogy ők kezdettől fogva mindig a legbuzgóbb odaadással támogatták az egyházközséget. Hajlékuk ennek nevelő-bölcsője volt mindez ideig. Éveken át az ők házukba jöttek össze a hivek istenitiszteletre; később ők ajánlották fel a lakást s teljes ellátást a s.-lelkész részére s ezt ritka áldozatkészségükkel eddig már 3 éven át adták meg. Most a 10 éves örömnepélyen ismét házuknál vagyunk. Tíz év előtt és tíz év után e nemeslelkü keresztény párnak — mint tudjuk — ezekben telik legigazibb öröme. Az ők örömük virágai hervadhatatlanok s legyenek is azok örökre! Szeressék továbbra is, mint eddig, az egyházközséget, ennek előmenetelében találják boldog-

ságukat s legyen életük gazdag, Istennek minden áldásával! A szivből eredt felköszöntés mindnyájunk őszinte érzelmeit tolmácsolta; egy szivvel-lélekkel éltettük egyházközségünk nemes jóltevőit. Adja Isten, hogy keresztényi áldozatkészségük teremjen örökre áldásos gyümölcsöket.

Ebéd után a társaság szétoszolván, a délutánt a vidéki vendégek a város megtekintésére használták fel. Estvére ismét Benczur pénztárnokunk házában gyűltünk össze, hol az e célra felállított nagy sátorban az egyházközség által rendezett 130 terítékű bankett tartatott meg. A vacsora alatt és után mindvégig a legvidámabb kedélyhangulat uralkodott. Megindult a felköszöntők árja. Először Szametz András, a rendező bizottság elnöke emelt szót. Érdekes beszédének főbb vonásai a következők: Egy régi jeles egyházi szónok azt mondá, hogy a kereszténységnek eddig két igazi pünkösde volt. Első az, a melyen Jézus tanítványai megalapították a ker. egyházat; a második az, a melyen Luther s a hitnek többi dicső bajnokai megteremtették a reformációt. A kereszténységnek még lesz — kell hogy legyen — valamikor egy harmadik nagy pünkösde is. Ezt mondotta az illető egyh. szónok. Szametz bácsi jól megjegyezte magának a hallottakat s azóta mindig a harmadik pünkösde után óhajtozott. És ime ez megérkezett. Neki erős meggyőződése az, hogy ez a mostani pünkösde az, a melyről a jóslat szólott, mert mi most a kereszténység és a reformáció magasztos eszményének, — a hit és lelkiismereti szabadságnak — győzedelmét ünnepeljük. Ennek eljöveteleért küzdöttek éveken keresztül az emberiség jobbjai, áldozatul hozva érette életöket és véröket. Boldogok vagyunk mi, kik a harmadik igazi pünkösdet megérhettük; boldog az a fejedelem, a ki ezt népei számára, mintegy Isten küldötte, meghozta. Dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József felséges királyunké az érdem hervadhatatlan koszoruja, hogy alattvalóinak nemcsak világi jóllétéről, hanem lelki békéjéről is atyai szivvel gondoskodott. Ő felsége adta meg alattvalóinak a harmadik nagy pünkösdet, a mikor a hit és lelkiismereti szabadságot érvényre emelte. Ő felsége bölcs uralkodásával kezdődik szeretett hazánk és egyházunk életének legdicsőbb korszaka; királyi szava vallásunkat a nagy Magyarországra nézve is törvényesen bevett vallásnak szentesítette. Istennek lelkétől vezérelve tette ezt. Isten éltesse nemesszivü felséges királyunkat! uralkodása legyen boldog és hosszantartó!“ A közönség általánosan lelkesült éljenzése mutatta azt, hogy az elmondottakkal mennyire együttérzett minden sziv s hogy mily igazi benső ragaszkodással viseltetnek itteni hiveink felséges Királyunkhoz.

A második felköszöntőt Ajtay János s. lelkész mondotta. Méltóságos és Főtisztelendő Ferencz József, unitárius püspök, királyi tanácsos urra, a magyar unitáriusok magas felvilágosultságu főpásztorára, a ki nemcsak, mint egy vallásfelekezet feje áll felettünk, hanem a krisztusi szeretet vallásának, a hit és lelkiismereti szabadságnak kimagasló alakja, a kit tisztelettel környeznek más felekezetek köréből is mindazok, a kik nemes szivét, humanus gon-

dolgozását ismerni szerencsések lehetnek. A felköszöntést hosszan tartó éljenzés követte. Ennek megszűntével Herrmann Béla egyh. jegyző felolvasta budapesti unitárius anyaegyházközségünk újabban érkezett táviratát s a polgárdii leányegyházközség levélbeli üdvözlését. Poharat emelt ezután az egész unitárius egyházra, kiemelve különösen a budapesti anyaegyházközséget előljáróságával s lelkésze és lelkészünk Tiszt. Derzsi Károly urral, a ki bár távol van tőlünk, de a mai nap örömeiben és dicsőségében legfőbb része van; éltette a kolozsvári anyaegyházközséget, a melynek védszárnyai alatt alakult meg egyházközségünk, előljáróságaikkal együtt; éltette az orosházi, m.-berényi fiók-, s polgárdii l. testvér egyházakat, mint a melyek lélekben, vagy küldöttségileg velünk együtt ünnepelnek. A meglehangu felköszöntést a közönség lelkesült éljenzése kísérte. Utána Gintner István orosházi egyh. jegyző emelt poharat, éltetve az ünneplő h.-m.-vásárhelyi l.-egyházközséget előljáróságával együtt. Megyelka Lajos k. tan. a nőket s különösen a vásárhelyi, orosházi és m.-berényi egyházközségek áldozatkész, lelkes nőtagjait éltette, a kik mint vezércsillagok, minden jóban és szépben buzditólag járnak a férfiak előtt. Ajtay János a tekintélyes számmal jelen volt más felekezetű vendégekre s a ker. testvériségre emelt poharat. Utána a földmivelő osztályból egy köztisztviselőben álló polgártársunk emelt poharat s mondott egy szívből fakadt s emelkedett szellemű felköszöntést. „Nem vagyok unitárius — mondá a többek közt — de az unitáriusokat mindig becsültem s becsülni fogom. . . . Én nem a felekezetet keresem, hanem a szellemet. Látom, hogy önöket a szeretet lelke fűzi egybe; minden felekezet hiveivel a legszebb viszonyban élnek; egyházi örömnepélyükön minket testvérekként fogadnak. . . . Ismerem szabad szellemű vallásukat, magasztos tanaikat; tudom azt, hogy önök a hit és lelkiismereti szabadság világoosságában járnak; ebben látom én egyházuk dicső jövődjét. . . . Éljen közöttünk mindörökké a keresztényi szeretet, virágozzék egyházuk és vallásuk!” A meleg hangu köszöntő lelkesült éljenzésre ragadta az egész közönséget, különösen a más felekezetű vendégeket, a kiket valóban a ker. szeretet lelke vezérelt körünkbe, hogy őszinte örömmel ünnepünk örömét fokozzák. Lehetetlen mind felsorolnom a csinos köszöntőket, csak annyit említek fel, hogy poharat üritettek: Salamon J. orosházi, Perei M. m.-berényi egyh. gondnokokra; egyházközségünk áldozatkész jóltevőire, előljáróira, tisztviselőire; az egyházi dalkörre stb.

Vacsora végeztével a fiatalság tánczra kerekedett: a nap örömére az öregek is megindultak s fiatalos lelkesültséggel mulattak. Szünetek közben az egyh. dalkör énekelt a közönség nagy gyönyörűségére jól sikerült quartetteket.

Mindvégig fesztelen jókedv uralkodott az egész társaságon. A mulatság a legszebben folyt kora reggelig, a mikor is a vidéki hit-rokonok hazantaztával az egész közönség széjjel oszlott.

Igy folyt le a mi ünneplésünk. Ha erdélyi hitrokaink láthaták volna a távolból ezt a kicsiny ünneplő sereget a magyar Alföld közepén: bizonyára örömmel teljesedett volna be szívök. Lélekemelő volt az ünnepély kezdetétől végeig; mély nyomokat hagyott maga után a szivekben. Kedves emlékezetben lesz örökre mindazok előtt, a kik abban részt vettek, s erős a meggyőződés, hogy áldásos hatása a jövőben is nyilatkozni fog egyházközségünk előhaladásában s felvirágzásában!

V. —

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Gróf Kuun Gézának „Adalékok az imádság történelméhez“ czimű jelen füzetünkben befejezett nagybecsű tanulmánya külön füzetben is meg fog jelenni, nejmének Br. Kemény Vilmának ajánlva. A nagyérdemű szerző mint az Emke irod. szakoszt. elnöke az *E. M. K. E. javára* ajánlotta fel a füzetet. Ára 40 kr. s kapható lesz Sándor József titkárnál Kolozsvárt.

Beszédek és értekezések“ czim alatt egy kötetet bocsátott közre Hörk József eperjesi ev. coll. theol. dékán tanár. A czimnek megfelelően a tartalmát beszédek (iskolaiak és egyháziak) és három értekezés teszik. A mi az iskolai beszédeket illeti, ezeknek kiadását lehet méltányolni, mert nevelésügyi jelentőségük van s hazafias szellem lengi át. Igen becsek az egyes jelesebb tanárok és tanügybarátok emlékére elmondott beszédek. Egyházi beszéd mindössze hat van, különböző alkalmakra, melyeken igaz keresztényi hang vonul végig. Legbecsebbek a mű végén levő három értekezés. Az első szól a „szószék esztetikájá“ról, mely különösen élénk színekben tünteti elő azokat a sajnálatos — igen gyakran nevetséges — hibákat, melyeket papjaink az esztetika ellen elkövetnek. A másodiknak czime: „A vallás és az emberi tudás határai“ melyben e fontos tárgy ahoz méltó alakban van tárgyalva. A harmadik Goethe vallásos világnézetét mutatja fel. Ez értekezések mindenike megjelent a „Sárospataki Lapok“-ban is. Az egész mű ára 1 frt 60 kr. Melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

Az „Unitárius Kis Könyvtár“-ból, melyet Derzsi Károly budapesti unitárius lelkész szerkeszt, megjelent a XXXVIII—XXXIX-ik füzet E füzet tartalmát egy „Nagypénteki ima“ és „Husvét ünnepi istentisztelet“ alkotják, melyek igen jól megfelelnek e füzetek céljának s melyekről legyen elég megjegyeznünk, hogy a hallgatók kívánatára adattak ki. Az „Unitárius Kis Könyvtár“ célja: egyfelől némi szellemi élvezetet nyujtani a budapesti egyházközséghez tartozó vidéki hitrokoknak; másfelől ismertetni a gyakran félreértett unitárius ker. vallásos eszméket és hitelveket. A jelen füzet ára 10 kr.; az eddig megjelent 39 füzet 1 frt 70 kr.; három példányban rendelve 4 frt 20 kr.; öt példányban 6 frt 50 kr.; 10 példányban 12 frt 50 kr.

Két tanulmány jelent meg városunkban, melyeket örömmel említünk fel ugy tudományos becsükért, mint annál a körülménynél fogva, hogy a törekvő ifjú emberek, e tanulmányok szerzői, mindketten iskolánkban végeztek alig néhány év előtt. Az egyik értekezés szól: „Az olvadópont depressiójáról“. szerzője Nyiredy Géza, közélettanodánkra képesített tanár, egyetemi tanársegéd. A másik: „A fény vegyi hatásáról“, szerzője Frank-Kiss István, vegyésznövendék. Mindkét tanulmány a szerzők tudori értekezése. Üdvözljük a derék ifjú szerzőket, kik már is a tudomány tovább fejlesztésén sikerrel munkálnak.

A „Paedagogiai Plutarch“-ból, melyet Orbok Mór tanár szerkeszt és mely a jelesebb paedagogusok arczképét és életrajzát közli, megjelent a 21—22. füzet. E füzet kiválóan érdekel minket, a mennyiben Kovácsi Antal,

veterán főiskolai tanárunknak arczképét és életrajzát közli Boros György tanártól. Röviden, de élénken van itt feltüntetve Kovácsi tanárunk mindenki által szeretve tisztelt jelleme, paedagogiai nézetei és a nevelésügy terén kifejtett munkássága. Öreg tanárunk sok száza menő tanítványainak ajánljuk e füzetet kedves emlékeztetőül. Ára 40 kr. (G.)

Má r t o n K á l m á n helybeli könyvkereskedő kiadásában megjelent „A magyar adó- és illetékisme.“ Kereskedelmi középiskolák III. osztálya számára, valamint magánhasználatra a legujabb miniszteri tanterv és pénzügyi törvények alapján írta Dr. Lehmann Róbert, kereskedelmi akadémiai tanár. A munka három részre oszlik; az első részben az egyenes adókat s az adókezelést; a másodikban a bélyeg- és jogilletékeket; a harmadikban a fogyasztási adókat kimerítően úgy ismerteti, a mint azok manap fennállanak. Függelékül pedig az adókra s az illetékekre vonatkozó törvényeket, fontosabb császári nyiltparancsokat és miniszteri nyílt rendeleteket. Nagy Lajos unicum decretumán (1351) kezdve chronologicus sorrendben az 1888. évi december 28-án az országos törvénytárban kihirdetett XXXVI. t.-czikkig felsorolja. E függelékből azt látjuk, hogy adó- és illetékügyekben 1351-től 1848-ig (=497 éven át) 13, -- 1849-től 1866 (=17 éven át) 22, -- 1867-től 1888-ig (=21 éven át) 178 t.-cz. keletkezett. A munkát nemcsak az iskolai, hanem és főleg a gyakorlati életben azért találjuk hízagpótlónak, mivel tudomásunk szerint az *egyetlen*, mely az adó s az illetékügyek mai állása tekintetében egy együvé rendezett egészben teljes és biztos tájékozást nyújthat. Ára 2 frt.

O r b á n B a l á z s k ö n y v e. Báró Orbán Balázs a m. tud. akad. I. tagja, a kitűnő történelem író s egyházunk áldozatkész hive, megírta „Torda város történelmét“, mely csinos kiállításban már meg is jelent. A terjedelmes könyv nagy részletességgel foglalkozik Tordával, bevezetőleg ismertette geológiáját, floráját, faunáját, kövületeit. Ezután a dák korszaknál kezdi a város történelmének elbeszélését. A legalaposabb tanulmányozás, a leghitelesebb kutatók helyes felhasználása látszik meg a nagybecsű munkán, s az Orbán Balázs magas irálya is becsessé teszi. Felhívjuk olvasóink figyelmét ez érdekes műre, mely minden könyvkereskedésben megszerezhető. Ára 4 frt.

KÜLÖNFÉLÉK.

Egy szabad gondolkozó emlékezete. Giordano Brunonak, kit a róm. kath. egyház 1600-ban febr. 17-én megégettett, ez év pünkösdjén emlékszobrot emeltek Rómában. Az egyháztól eltérőleg merészelt gondolkozni. Azt tanította, hogy egyetlen szellem van, Isten, kit pantheistikus módon fogott fel. Copernicus hypothesisét elfogadva a világek többségét állította. Ez utóbbi tan volt az főleg, a miért őt Rómában a Campo di Fiorán, Pompejus régi színháza mellett máglyára hurczolták. Midőn az inquisitio ítéletét felolvasták előtte, büszke felsőbb-séggel így szólott elleneihez: „Nagyobb félelemmel hozzátok ti ez ítéletet, mint a milyennel én azt fogadom.“ A szabad gondolkozás e dicső vértanújának, a bölcselemben Descartes, Leibnitz és Spinoza elődjének örökitette meg most a szabad Olaszország emlékét. Mindenesetre tanulságos jele az időeknek, hogy épp abban a városban, a pápaság székhelyén, hol megégettetése számtalan nép s ötven bibornok jelenlétében

történt, emelnek a szabad vizsgálódás eme férfának szobrot még talán nagyobb számu népség jelenlétében s az egykor országok és lelkek felett hatalmas pápaság ezt megakadályozni tehetetlen!

Polgárdii levél. Tisztelt Szerkesztőség! A Dunántuli unitáriusok életéről vagyok bátor ismételten írni. Beléletünkről lelki örömmel mondhatom, hogy az igazán fölemelő. Az istentiszteletek mindig a lehető leglátogatottabbak. Lelki gyönyörűséggel ünnepeltük a Husvétot. Elég bizonyítéka ennek az, hogy mintegy 200 személy járult az urvacsorájához s még vidékről is — Villonyáról — (hozzánk 3 mrtföld) többen eljöttek, hogy velünk ünnepeljenek. Pünkösdben 170 egyén élt urvacsorával. Szép ünnep, melyben minden arczon a valódi lelkesedés látszott végig ömleni. — Harang-alapunk, habár lassan is, de folyton nő. Az áldozatkészségnek mindig újabb meg újabb jeleivel találkozunk hol egy, hol más tekintetben úgy a lelkészség, mint az egyház fentartása körül. Örvedetes napja volt gyülekezetünknek május 26-ika, mert tiszt. Derzi Károly budapesti lelkész ur kedves nejével lejött hozzánk, hogy örömnünk legyen, hogy buzdítson, bátorítson s hogy közvetlenül láthassa helyzetünket minden oldalról. Az istenitiszteletet délelőtt ő maga végezte a szorongásig telt imaházban. Délután presbyteri gyűlés tartott, melyen az egyház pénztári állapota vizsgáltatott meg. — De hadd szóljak villonyai hiveimről is. Ők mintegy 60-an vannak. Közelebből kérték fiók-egyházzá alakíttatásukat. Kérelmükre tiszt. Derzi ur engem bizott és hatalmazott meg, hogy fiókká alakítsam. Junius 2-án délután a megbízatás folytán meg is alakítottam. Pünkösöd 2-od napján — miután a közvetlen gondozás is reám bízott — ismét hozzájuk mentem, a mikor megtartatott a legelső istenitisztelet és kiosztatott az urvacsora is, melyből 57-en részesültek. Délután ismét ima és predicatio tartott. Hogy mennyire várták e napot, mutatta a meleg vendégszeretet és ragaszkodás, a melyet tanusítottak irányunkban és a lelki-szomj, mely akkor enyhült. Imaházunk — egyszerűen berendezve — elég alkalmas, melyben most már gondnok ifj. Puskás József vezetése mellett minden vasárnapon kétszer házi istenitiszteletet tartanak. Ima és beszéd olvastatik fel, közbe-közbe meg van a rendes éneklés. Mindnyájan földmives emberek. A közéjük menő lelkészt Puskás József derék hitrokon fogadja és látja el igazi szeretettel. (Megjegyzem, hogy a megalakulás-kor Polgárdiról Császár János, Berki József és Grof József k. tanácsosok jöttek velem). A villonyiak, éppen mint a polgárdiak nagy lelkesedéssel vannak eltelve ügyök iránt és készek azért minden akadálylyal megküzdenni és minden tőlük telhető áldozatot meghozni. Polgárdi, 1889. jun. 11-én. Simó János, unitár. s. lelkész.

Adományok. Gyulay László Kolozsvár városi pénztári ellenőr és egyháztanácsos közelebről szép adományokat tett egyházi közcélokra. A tanári nyugdíjalapnak ajándékozott 100 frtot, a colleg. kórház alapnak 50 frtot, az eklekziánál pedig a leányiskola részére 150 frt alapítványt tett. A Gyulay család egyike a legrégebb családoknak kolozsvári anyaelekziánkban, együtt élt át vele szép és viharos napokat, buzgóságban és áldozatkészségben mindig az elsők között állva, szép és nemes tettekkel tündökölve. Emez adományok méltóképpen csatlakoznak az elődök jótékonyágához és bizonyágot tesznek amaz erényekről, melyeket a család a multból áthozott, s melyek ily szép módon szállíttatnak át a jövőre. Sok ily tagot adjon az Isten egyházközségünknek!

Jakab Eleket, folyóiratunk buzgó munkatársát a magyar tudományos akadémia ez évi közgyűlésén rendes taggá választották. Méltán megérdemelte e kitüntetést az irodalomnak e fáradhatatlan munkása. Szívünkben gratulálunk mi is az elismeréshez!

Uj papok. Közelebről három jelesen végzett papjelölt lépett ki a papi hivatalra: Csifó Salamon, ki három évi Londonban lét után május hóban tért haza, Árkosra választatott meg s pünkösöd előtti vasárnapon nagy érdeklődés között be is köszöntött. Nagy Sándor, kolozsvári isk. főnök, kit a kissolymosiak választottak el maguknak s a napokban fog beköszönteni; s Dézsi Mihály kolozsvári isk. ellenőr, kivel a főt. püspök ur az üresedésbe jött szováthi papi állomást töltötte be, kinek beigtatásáról alábbi közleményünk szól. Szerencsét és sikert kívánunk ifju lelkésztársainknak!

Papi beiktatás Szováthon. „Szováth, 1879. jul. 1. Eklekziánkban ritkán előforduló tényről kívánok tudósítani. F. évi jun. 30-án köszöntött be uj papunk Dézsi Mihály. A ünnepélyre megjelentek Nagy Lajos körü esperes és Péterfi Dénes körü jegyző urak Kolozsvárról. Az ünnepély d. e. 10 órakor vette kezdetét a gyülekezet buzgó énekével, melynek elhangzása után az esperes ur üdvözölte meleg szavakban a gyülekezetet és az uj lelkészt, s körü jegyző ur által felolvastatván a püspöki kinevezés, felhivta őt állomása elfoglalására. Ifju lelkészünk szószékre lépve megható imában kérte Istennek segedelmét s ez igék alapján: „Legyetek az én követőim, miként én követője vagyok a Krisztusnak“ az Istenben való bizalmat és a munkás keresztény szeretetet fejtegetve lelkes előadással szép beszédet mondott. A közönség, melynek soraiban ott voltak a helyb. más felekezetü papok is, mindvégig figyelemmel hallgatta. Ezután az esperes is hosszabb beszédet intézett az ifju lelkészhez, bölcs tanácsokkal szívére kötötte teendőit a vallásosság ápolásában, a nevelés terén, különösen hangsúlyozva a kicsinyek gon-

dozását egy kiseddívó felállításával, s a felnőttek oktatását. A szépen sikerült ünnepély után a vendégek és a helybeliek közül többen Gotthárd Sándor birtokos s köri felügyelő gondnok házához gyűltünk ebédre, hogy élvezzük az ő és szeretetreméltó neje igazi vendégszeretetét. Hogy szellemes pohárköszöntőkben nem volt hiány, mondanom sem kell. E nap a legkedvesebb emlékeket hagyta hátra szivünkben, s reméljük áldásos következményei is meglesznek. Nyugalmazott lelkészünk t. Pál Mózes ur 36 évig szolgálta az eklézsiát hívességgel, építette az egyházat s megtartotta a hivekben a vallásos buzgóságot. Az új lelkészre új feladatok várnak s hisszük, hogy az ő buzgósága, oly férfiakkal vállalva, mint Mlgs. Sala Sámuel ur — ki az ünnepélyen betegsége miatt nem vehetett részt — felügyelő gondnok Gotthárd Sándor, körjegyző Deák Ferencz, állami igazg. tanító Binder János, sokat fog tenni e helyen a magyar társadalom érdekében. Adja Isten! (j.)

Gyászhirek. Özv. Cseszeliczky Szilvásy Miklósné szül. homoroszentmártoni Gedő Anna f. évi márczius 21-én élete 73 éves korában jobb létre szenderült. Egy derék jó nő hunyt el benne, kinek halálát nagy számú rokonság s főleg testvére özv. Káli Nagy Elekné, gyermekei: Szilvásy Ida P. Horváth Gáborné, Szilvásy Gizella Br. Kemény Gézáné és Szilvásy Béla gyászolják. — Mikó Miklós kir. ítélő táblai bírót s egyháztanácsost nagy veszteség érte fia Mikó Miklós főiskolánkban VII. oszt. tanuló f. év május 6-án váratlan történt halálában. Egy tanárai és mindenek által szeretett jóreményű fiút vesztett az elköltözöttben. — Kovács János ig. tanár, szerkesztőtársunknak újabb fájdalmas csapást kellett éreznie. Ezelőtt két évvel vesztette el kedves 7 éves fiát, Árpádot s folyó évi jun. 15-én János nevű 1 éves fiát ragadta el szerető karjaik közül a halál. A hit ereje s az általános részvét, mely nyilvánult, legyen vigaszul a veszteséggel sujtott sziveknek.

Figyelmeztetés az Eötvös-alap ügyében. A „Magyarországi tanítók Eötvös-alapja“ által hirdett ösztöndíjak- és segélyösszegekre vonatkozó pályázat határideje közeledvén, alóliit elnökség figyelmezteti a folyamodni szándékozó egyéneket, hogy kellően felszerelt kérvényeiket Luttenberger Ágost, bizottsági titkárhoz (Budapest, Sándor-utoza 38. sz.) legkésőbb július hó 10-ig küldjék be, minthogy e határidő lejártá után érkező folyamodványok figyelembe vétetni nem fognak. — Ugy szintén ismételve kérjük a hazai tanító-egyletek igen tisztelt elnökeit: intézkedjenek arról, hogy egyleteik részéről az osztó-bizottságba küldendő képviselőik idejekorán megválasztassanak, s névjegyzésük és lakásuk velünk közöltessek, hogy a szükséges kimutatásokat nekik idejében megküldhessük. Budapest, 1889. június hó 30-án. Péterfy Sándor, elnök. Luttenberger Ágost, titkár.

EGY ÉSZAK-AMERIKAI TUDÓS TH. P. HITVALLÁSA.

(Töredék).

Hiszek az egyedül való Istenben s remélek az élet után egy boldogabb létet.

Hiszem az emberek egyenlőségét; hiszem, hogy kötelességök abban áll, hogy gyakorolják az igazságot, szeressék a kegyelmességet s egymást kölcsönösen igyekezzenek boldogítani.

Azonban hogy ne tegyék fel rólam, hogy azokon kívül, a mit vallok, még egyebeket is hiszek, sietek kijelenteni azokat, a mitket nem hiszek, s okaimat, a melyekért nem hiszem.

Nem hiszek a zsidó, római, görög, török, sem a protestans, sem semmi egyház symbolumában, melyeket ismerek. Saját lelkiismeretem egyedül az én egyházam.

Az összes zsidó, keresztény és török nemzeti egyházi intézmények előttem nem egyebek, mint oly emberi intézkedések, melyek a végre vannak kigondolva, hogy alkotóik általuk az embereket leigázzák félelem által s maguknak hatalmat és gazdagságot szerezzenek.

Érzületem ezen nyilvánítása által nem akarom kárhoztatni a más hitűeket. Nekik oly joguk van a magukéhoz, mint nekem az én hitemhez. De az emberiség boldogsága kívánja, hogy mindenik őszinte legyen.

A hitetlenség nem abban áll, hogy higyjünk vagy ne higyjünk; hanem abban, hogy olyat állítsunk hinni, a mit nem hiszünk.

Az egyház és állam bünös egyesülése, bárhol, a hol létre jön, akár a zsidóknál, akár a keresztényeknél, akár a törököknél, a bűntető törvényekben oly erélyesen megtiltotta az általa behozott symbolumok és vallás főbb elvei vitatását, hogy azokat lehetlen szabadon és nyíltan vitatni, ha csak az egész kormányrendszer meg nem változtatik. De egy ily változtatás után kikerülhetlen a vallási rendszer forradalma is. Az emberi ész leleményessége utat talál magának a papok csalfasága alól kimenekülésre s az embernek vissza kell térni az egyedül való Istennek tiszta és egyszerű hitére.

Minden cultus-intézmény vagy nemzeti vallás alapja azon állítólagos küldetés, melyet Isten némely egyénekre különösen rá bízott. A zsidóknak meg van az ő Mózesök, a keresztényeknek Jézus Krisztus, apostolaik és szenteik, a törököknek Mahometjök, mintha azon képesség, hogy istent lássa, nem adatott volna meg lényegében minden embernek egyformán.

Minden egyház fölmutat valamely könyvet, a mit kijelentésnek vagy Isten szavának mond. A zsidók azt mondják, hogy az ő kijelentésök Istentől Mózesnek szemtől szembe adatott ki; a keresztények, hogy az ő isteni kijelentésök az Isten ihletése által lett nyilvánkozattva; a törökök, hogy az ő kijelentésök (a Korán) az égből angyal által hozatott le. Mindenik egyház hitetlenséggel vádolja a másikat. Én visszautasítom valamennyinek hitét.

A kijelentés alkalmazva a vallásra Istennek az emberrel való közvetlen közlekedését jelenti.

Ez nem tesz egyebet, mint azt, hogy a teremtésben egyesíthetők s megállapíthatók mindazon eszmék és fogalmak, a miket szellemünk az isteni kijelentésről alkotni képes. A teremtés oly egyetemes nyelven szól, mely nem függ itt alant a mi földi hitünkben meglevő sok és különböző kijelentési formáktól. Az egy eredeti könyv, mely mindig létezik, melyet minden ember olvashat. Csalfaság nem rabolhatta el azt, nem torzithatta el, nem veszthette el, nem változtathatta meg, nem vonhatta el tekintetünk elől. Annak nyilvánossága vagy rejtve maradása nem függ emberi akarattól. Ő kijelenti maga magát a föld egész felületén, prédikál minden nemzetnek és az egész világnak, s az ő isteni kijelentése nyilvánvalóvá teszi az ember előtt mindazt, a mit neki tudni szükséges.

Szükségünk van hatalmának szemlélésére? Látni fogjuk őt a teremtés végtelenségében. Tudni akarjuk bölcsességét? Megmutatja azt nekünk azon változhatlan rendben, melylyel a megmérhetlen mindenség kormányoztatik. Ismerni jótéteményeit? Pazar bőségben ragyog az földi mulatásunk helyének minden pontján. Érezni irgalmát? láttuk bizonyítékait annak állandóságában, midőn jótéteményeit azoktól sem vonta meg, a kik azokra érdemtelenek és hálátlanok voltak. Szóval: ha szükségét érezzük annak, hogy tudjuk: mi az Isten? ne keressük azt mesterséges emberi írásokban, a mit ki-ki önmaga megtalálhat; ne kérjünk máshonnan tanácsot, mint azon magasztos írásból, mely a teremtés nagy könyvében van letéve.

Az a mit ma természeti bölcselemnek neveznek, magába öleli a tudományok azon körét, melyek közt az első helyet a csillagászat-

tan foglalja el, a mi tanítja Isten műveit, hatalmát, műveinek bölcseségét. Ez a valódi theologia.

Azon theologia, a mit e helyett most tanítanak, nem egyéb, mint tisztán emberi vélemények és képzelődések tudománya, melyek a legfőbb bölcseséget illetik. Ezen tudomány nem magát az Istent tanítja, a ki műveiben látszik meg; de az emberek írásaiban levő alkotott istent.

Jób könyve és a XVIII-ik zsoltár, melyről az egyház maga megvallja, hogy az sokkal régibb koru, mint a hová a biblia helyezi, oly theologiai műdarabok, melyek a theologia eredeti rendszeréhez voltak alkalmazva. Azok láthatóan élénk tárják tiszta és egyöntetű érveit azon bizonyításnak, hogy azon tudomány és szemlélődés, mely a teremtés műveiről s Isten hatalmáról és bölcsességéről szól, melyek az ő munkáiban vannak kinyilatkoztatva, a valóságban mindazon kegyes cselekedeteknek, melyek a szentírásban meg vannak írva, legnagyobb részét alkotják. Ez volt azon tudomány és érzékeny szemlélődés, mely vezette az embert azon axiomák és elvek felfödözésére, a mik ma alapjai annak, a mit tudománynak mondanak s ez azon felfödözés, melynek a szép művészet csaknem mindazon nemei, melyek az emberi életet szebbé teszik s hasznára vannak, lételöket köszönhetik. Minden főbb művészet valamely tudománytól származik, bár ha azok, a kik azt kezökkel gépiesen elvégzik, nem mindig veszik észre az egybeköttetést, és daczára azon tudatlanságnak, mit a mai kormányok mutatnak, ma igen gyér azok száma, a kik ezen kételkednek.

Ez egy hazugsága, egy kegyes csalása — *pia fra us* — a keresztény hitrendszernek, hogy a tudományokat emberi találmánynak nevezi. Söt ellenkezöleg egyedül azok alkalmazása emberi. Minden tudomány rendszere alapjában véve oly szilárd és változhatatlan elveken nyugszik, a minök szerint a mindenség szabályozva van és kormányoztatik. Az ember nem alkot elveket, csak felfedezi

(Itt a kézirat megszakad).

A—A.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

IX. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Készpénzben:

	frt	kr
Kővári László isk. gondnok	100	—
Szabó Mózes titkár Szeged.	50	—
Tordátfalvi ekkla (2-or)	31	64
Kedei ekkla	3	52
Fekete Domokos datki lelk.	2	—

II. Évenként, 5 évig.

Mózes Mihály abrudb. lelk. . . . à 1 frt = 5 frt.

Mózes Mihályné, Árkosi Irma . . à 1 frt = 5 frt.

Kolozsvár, 1889. jun 25.

BENCZÉDI GERGELY,
közpénztárnok.

A POLGÁRDI-I UNITÁRIUS LEÁNY-EGYHÁZ SZÁMÁRA TERVEZETT „HARANG-ALAP“ JAVÁRA ADAKOZTAK:

Dr. Márkus Sámuel körorvos (mózes vallású) 3 frt, ör. Molnár József 1 frt, Frank Lajos (r. kath.) 1 frt, Molnár János (ref.) 1 frt 50 kr, Bereczk Viktor s. jzö (kath.) 1 frt 50 kr, Schweiger Ferencz jzö (kath.) 50 kr, Molnár István 1 frt 20 kr, Molnár Imre 1 frt 20 kr, Kuti József 70 kr, Vidi Ferencz (kath.) 1 frt 20 kr, Bakos János alsó 50 kr, Szente János (ref.) 1 frt 20 kr, özv. Berki Istvánné (ref.) 1 frt, Porsár János 1 frt 20 kr, Csapó János (ref.) 1 frt, Molnár István (hegybíró, ref.) 1 frt 20 kr, Molnár Imre (ref.) 1 frt, Kis Listár Mihály 1 frt, D. Berki János 1 frt 20 kr, Pál István 1 frt 20 kr, Kertész János 50 kr, ifj. Szücs István (ref.) 1 frt, Kovács Imre 50 kr, Disznosi János 50 kr, Schmiedhoffer Mihály (kath.) 1 frt, Listár István 1 frt, Molnár Mihály neje és édes anyja 1 frt 50 kr, Gubányi János (ref.) 50 kr, S. Szabó János 2 frt, Szücs Ferencz alsó 1 frt, Gróf József 1 frt 20 kr, Dékán Mihály 1 frt 20 kr, Bakos István (katona) 50 kr, Gróf Imre 1 frt 20 kr, Szücs Ferencz (takács) 1 frt, Gál János 1 frt, D. Molnár János 1 frt 20 kr, Gróf János 50 kr, Kis Tóth István 50 kr, Kutasi Mihály 1 frt 20 kr, ör. Szücs János 1 frt 20 kr, Deutsch Adolf (izr.) 50 kr, ifj. Szabó János 1 frt 20 kr, Stern Bernát (izr.) 1 frt, Tauszk Mór (izr.) 1 frt, Korai Gyula (izr.) 1 frt, Sándor István 50 kr, Balog Károly csendőr (ref.) 1 frt 40 kr, Disznói Mihályné 50 kr, Vörös József, Barát István (ref.), Szalay Imre, Horváth Ferencz, Disznosi István 1 frt 20 —

1 frt 20 kr, ifj. Csizmadia Imre 2 frt, Gisinger Vilmos (izr.) 1 frt, ifj. Kis János 1 frt, Tar István 50 kr, Kámpis József (kath.) gyógyszerész 1 frt, Császár János (somogyi) 50 kr, ifj. Velegi János 50 kr, id. Velegi Jánosné 60 kr, Tolnai Ilka (kath.) 70 kr, Piros János ör. 80 kr, Steiner Gergely és Gyula (izr.) 2 frt, Singer Herman (izr.) 1 frt, Kozári János 1 frt, Velegi János ifj. 50 kr, Balai István 50 kr, Lakatos Gyenti Péter (kath.) 1 frt 50 kr, Császár Ferencz 50 kr, Madocsa Szokó János (ref.) 2 frt 20 kr, Nagy József (szabó) 2 frt 20 kr, Csizmadia Imre 1 frt 20 kr, ifj. Szalay József 1 frt, ifj. Bakos József 50 kr, Takács János 1 frt, Berki Ferencz 2 frt, Sebők István (kőmives) 1 frt, Szabó Ferencz (alsó) 50 kr, ifj. Földes István (ref.) 1 frt, jani Berki István 1 frt 20 kr, Práger Izidor (izr.) 1 frt, Szokó István (ifj.) 1 frt, Reich Simon (izr.) 70 kr, ifj. Kertész János (ref.) 1 frt, N. N. 1 frt, Neu Benjamin (izr.) 1 frt 20 kr, Molnár István bíró (ev. ref.) 50 kr, Gubicza Benő őrsvezető (kath.) 1 frt, Balog József s. jzö (kath.) 1 frt, Gyenes Sándor (kath.) 60 kr, Listár József 50 kr, Máté István (ref.) 50 kr, Bencsik János (ref.) 2 frt, Danka József (ref.) 1 frt, Becs Pál (kath.) 50 kr, Savanyu Lajos (ref.) 50 kr, Császár József 1 frt 50 kr, Simon Mihály 50 kr, Vasasi Józsefné (kath.) 50 kr, Számtartó ur szobaleánya (kath.) 50 kr, Berki Mihály 1 frt 20 kr, ifj. Cséri János (kath.) 50 kr, Berényi János (ref.) 50 kr, Gróf István (ref.) 40 kr, Kertész Mihály 1 frt, Császár János (takács) 50 kr, Bakos János felső 40 kr, Bakos József 40 kr, Takács József 50 kr, F. Szabó János 2 frt 20 kr, Kis Zsigmond (kath.) Józán Miklós papnövendék Kolozsvárt, T. Berki István, Bognár József 1—1 frt, Matyók János, ifj. Tóth János, Borbély József alsó, Borbély József felső, Kovács Mihály 50—50 kr, Császár János 1 frt 50 kr, Buza Jánosné 20 kr, Dékán István (ref.) Császár Péter (ref.) 1—1 frt, Berki József 1 frt 20 kr, Bakos István, ör. Molnár Mihályné (ref.), Sziládi János, Kalocsa János, Kalocsa Péter, Gróf János, Szalay Péter 1—1 frt, Szalay Ábel (ref.), Gróf Ferencz, Tóth Ferencz 50—50 kr. Miután az adakozások vizionzásául táncvigalom rendeztetett, a befolyt összegből kiadás is volt, melyet leszámítva, maradt a harang-alap javára 104 frt 50 kr. Midőn e helyen is nyugtázzuk a szives adakozásokat, egyszersmind a fennirt jó szívű adakozóknak szives köszönetet mondunk az egyházközség nevében.

Polgárdi, 1889. már. 18-án.

BAKOS ISTVÁN,
gondnok.

SIMÓ JÁNOS,
s. lelkész.

FÖLDES SZABÓ JÁNOS,
egyh. pénztárnok.

NYILVÁNOS KÖSZÖNETEK.

Tkts. Borbély Sámuel sz.-kereszturi áll. tanítóképezdei ig. tanár ur, annak emlékére, hogy szép reményű fia ifj. Borbély Sámuel itt Ar.-Rákoson, mint családja ősi lakhelyén és ekklesiájában 1886-ban confirmált, 20 (husz) forintot o. é. ajándékozott a papi és mesteri bér megváltásának alapjára.

A vallásban való megerősödésnek a vallás megerősítésére szolgáló ezen szép ténye nem szorul ugyan dicséretre, mégis kedves kötelességünknek ismerjük, hogy az ar.-rákosi unitarius sz. Ekklesia nevében ezen becses adományért e helyen is kifejezzük hálás köszönetünket kívánván, hogy ezen vallásos áldozatnak jutalma legyen minden szülői szép remény teljesülése.

Ar.-Rákoson, 1889 junius 16-án.

BORBÉLY MÁTÉ, m. k.,
gondnok.

LÉTAI MÁTÉ, m. k.,
lelkész.

Tarcsafalvi Pálffy Dénesné szül. Bánffy Józsefa bárónő a sz.-udvarhelyi unitarius ekklesiájának egy igen értékes és művészi kivitelű urasztali poharat kegyeskedett ajándékozni.

Felirata: „A sz.-udvarhelyi unitárius ekklesiának ajándékozta:
Pálffy Dénesné, Báró Bánffy Józsefa:
1889 ápril 22.“

Ime a krisztusi szeretet érzelmei által vezetett szív, kiemelkedve a felekezetiesség szűk korlátai közül: a hol szükség ott ápolja az evangelium soha ki nem alvó tüzét nemes áldozat-készségével!

Legyen e helyen is a kegyes bárónő iránt érzett hálás köszönetünk és mély tiszteletünk — mint keblünkben — megőrkítve.

A sz.-udvarhelyi unitárius ekklesia nevében
Kénos, 1889. május 29-én.

LŐRINCZI ISTVÁN.
pap.

Tekintetes Filep Domokos ur és neje Boros Zsuzsánna urasszony a mult 1888. év október 22-én elhalt kedves fiok: Filep Zoltán emlékére, az iklandi unitárius templomban a szószék felébe egy diszes koronát csináltattak, melynek körzetén e felírás olvasható: Készítették fiok Filep Zoltán emlékére szülői Filep Domokos és Boros Susánna 1889. Értéke 75 frt o. é.

Valamint más kegyes adományaikkal, — mivel az urasztali kenyeret és bort is már a multakban ők adták — s adják ma is legtöbbszörre, — ugy most e diszes koronával is a legszükségesebb dolgon segítettek, szt. ekklánk érdekében a vallásos kegyelettel bíró tekintetes ur és asszony.

Fogadják e helyen is ekkleziánk nevében legőszintébb köszönetünket. Isten drága életüket tartsa meg sokáig.

Ikland, 1889. június 11-én.

KILYÉN ZSIGMOND,
gondnok.

BIRÓ ELEK,
unitárius lelkész.